

บทที่ 5

วาทกรรมต่อคนไร้รัฐและปฏิบัติการที่เกิดขึ้นในชีวิตประจำวัน

กรณีอำเภอเบญจเทริก จังหวัดอุบลราชธานี

“การช่วยเหลือคนกลุ่มนี้ (คนไร้รัฐ) จะกระทบต่อความมั่นคงของรัฐเพราะจะทำให้เกิดการเข้ามาของคนกลุ่มนี้มากขึ้น จะทำให้รัฐต้องสูญเสียงบประมาณ แล้วยังมีคนไทยที่มีปัญหาเรื่องสถานะบุคคลตั้งเยอะ ทำไมไม่ช่วย”

เจ้าหน้าที่รัฐด้านความมั่นคง

“แรงงานลาว เป็นสัญชาติที่มีปัญหาน้อยที่สุด (สภาพปัญหาการเมืองภายในประเทศ) ที่ไม่กลับประเทศตนเอง เพราะประเด็นเศรษฐกิจ”

เจ้าหน้าที่กรมแรงงาน

ข้อความข้างต้นกล่าวได้ว่าเป็นทัศนคติของเจ้าหน้าที่รัฐและอาจครอบคลุมไปถึงทัศนคติของคนไทยทั่วไปต่อปัญหาคนไร้รัฐในสังคมไทย หากกล่าวในภาษาของ Foucault คือปฏิบัติการวาทกรรมที่เป็นระบบและกระบวนการในการสร้าง/ผลิตเอกลักษณ์และความหมายให้กับสรรพสิ่งต่างๆ ในสังคมที่ हमเราอยู่ ไม่ว่าจะเป็นความรู้ ความจริง อำนาจ หรือตัวตนของเราเอง นอกจากนี้วาทกรรมยังทำหน้าที่ตรึงสิ่งที่สร้างขึ้นให้ดำรงอยู่และเป็นที่ยอมรับของสังคมในวงกว้าง และกลายสภาพเป็นวาทกรรมหลัก (dominant discourse) ที่ครอบงำสังคม รวมทั้งยังเก็บกดปิดกั้นมิให้เอกลักษณ์และความหมายของบางอย่างเกิดขึ้น (ไชยรัตน์: 2545, 19-20)

สำหรับคนไร้รัฐ อำเภอเบญจเทริก จังหวัดอุบลราชธานี ก่อนที่จะพิจารณาถึงวาทกรรมต่างๆ ที่กำหนดภาพแสดงต่อสังคมของคนกลุ่มนี้ ควรที่จะสืบย้อนประวัติศาสตร์เพื่อทำความเข้าใจในการอพยพของคนกลุ่มนี้ก่อน อันจะทำให้เข้าใจถึงความทับซ้อนของคนไร้รัฐกับการเป็นแรงงานต่างด้าวที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน

ปฐมบทแห่งการอพยพ

สันติภาพและสงครามเป็นสิ่งที่ดำรงอยู่อย่างช้านานในประวัติศาสตร์มนุษยชาติ ทั้งสองปรากฏการณ์ส่งผลต่อมนุษยชาติในทิศทางกลับกัน ในขณะที่สันติภาพเป็นสิ่งที่นำไปสู่การดำรงชีวิตที่สงบสุขของสังคมมนุษย์ แต่สงครามกลับเป็นสิ่งที่นำพาสังคมมนุษย์ไปสู่ความสับสนวุ่นวาย

สำหรับความเป็นมาของคนไร้รัฐ อำเภอบุณฑริก จังหวัดอุบลราชธานีก็เช่นเดียวกัน ที่ปฐมเหตุของสภาพการณดังกล่าว เกิดจากสงครามภายในประเทศลาว เมื่อปี 2518 จนกระทั่งนำไปสู่ความขัดแย้งระหว่างคนลาวที่มีอุดมการณ์ทางการเมืองที่แตกต่างกัน รวมถึงความรู้สึกไม่มั่นคงปลอดภัยของคนลาวในประเทศเองต่อสถานการณ์การเปลี่ยนแปลงการปกครองที่เกิดขึ้น

การเดินทางข้ามพรมแดนโดยมีแม่น้ำโขงเป็นสื่อกลางระหว่างคน 2 ฝ่าย ซึ่งเคยเป็นวิถีชีวิตของคน 2 ฝ่ายได้เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้น เมื่อการเมืองภายในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เป็นตัวแทนสมรภูมิของสงครามเย็นที่มีการแบ่งขั้วอุดมการณ์การเมืองออกเป็น 2 ขั้ว โดยเฉพาะอย่างยิ่งหลังปี ค.ศ.1975 (พ.ศ.2518) ที่ลาวมีรัฐบาลภายใต้การนำของพรรคคอมมิวนิสต์อินโดจีน ส่งผลให้เกิดการต่อสู้และทำลายศัตรูทางการเมืองฝ่ายตรงข้าม การขจัดศัตรูทางการเมืองโดย “ขบวนการฝ่ายปะเทดลาว” ทำให้มีคนลาวอพยพข้ามฝั่งโขงเข้ามายังประเทศไทยในฐานะของ “ผู้หนีภัยจากการสู้รบ” จำนวนมาก กลุ่มคนลาวที่อพยพหนีภัยเข้ามาประเทศไทยมีจำนวนหนึ่งที่อพยพกลับประเทศจากการประสานงานของสำนักงานข้าหลวงใหญ่ผู้ลี้ภัยสหประชาชาติ (United Nations High Commissioner for Refugees หรือ UNHCR) ที่เกิดขึ้นในต้นทศวรรษที่ 1990 แต่ก็ยังคงมีคนลาวอีกจำนวนหนึ่งที่ไม้อพยพกลับและยังคงอยู่ตามแนวแม่น้ำโขงในฝั่งประเทศไทย

แกรนท์ อีแวนส์ (2549) ตั้งข้อสังเกตที่น่าสนใจที่เชื่อมโยงให้เห็นถึงประวัติศาสตร์สยาม-ลาว และนัยที่สะท้อนปัญหาอพยพของผู้คนว่า คนจำนวนมากอพยพออกนอกประเทศ หลังปี 1975 ในระดับที่สูง โดยอาจจะพอเปรียบเทียบได้กับการสูญเสียประชากรของลาวเมื่อถูกกองทัพไทยกวาดต้อนไปหลังจากกบฏเจ้าอนุวงศ์ช่วงต้นศตวรรษที่ 19

จำนวนคนลาวที่อพยพเข้ามาในฝั่งไทยตั้งแต่ปี 1975-1992 (พ.ศ.2518-2535) ถือได้ว่าเป็นจำนวนประชากรที่มากที่สุดในการอพยพจากอินโดจีนในช่วงเวลาเดียวกัน โดยมีจำนวนคนลาวอพยพที่เป็นชาวลาวพื้นราบ (Lowland) จำนวน 210,023 คน และลาวภูเขา (Hill tribe) จำนวน 121,945 คน โดยได้เข้ามาพักพิงตามศูนย์อพยพชั่วคราวต่างๆในประเทศไทย²⁹

²⁹ การอพยพของคนลาว เริ่มตั้งแต่ปลายปี 2517 เป็นต้นมา

ในระยะแรกรัฐบาลไทยได้จัดตั้งศูนย์ผู้อพยพชั่วคราวจังหวัดแนวชายแดนเพื่อรองรับ “คนลาวอพยพ” ถึง 12 ศูนย์ ตั้งแต่จังหวัดเชียงรายไล่ลงมาจนถึงจังหวัดอุบลราชธานี จนกระทั่งต้นปี 2519 จึงมีการยุบรวมศูนย์บางแห่งเข้ารวมกันเหลือเพียง 6 ศูนย์³⁰ จนกระทั่งปี 2528 รัฐบาลมีนโยบายยุบศูนย์ผู้อพยพชาวลาวลงเหลือเพียง 2 ศูนย์สำหรับลาวพื้นราบ กับลาวภูเขา (ศูนย์บ้านนาโพธิ์ จ.นครพนม และศูนย์บ้านวินัย จ.เลย) เพื่อเป็นการลดแรงจูงใจของผู้อพยพชาวลาวในช่วงหลัง

สำหรับชีวิตในศูนย์ผู้อพยพชั่วคราวมีสภาพที่คล้ายคลึงกันเกือบทุกที่ สำหรับศูนย์อพยพคนลาว ลี้ภัยทั้งในนครพนม หนองคายและอุบลราชธานี มีทั้งความแออัด อาหารที่ไม่เพียงพอทั้งในเชิงปริมาณและคุณภาพ ปัญหาอาชญากรรมที่เพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ เช่น การข่มขืนสตรี การลักขโมย การทำร้ายร่างกาย ความรุนแรงในครอบครัวโดยเฉพาะต่อเด็กและสตรี รวมทั้งภาวะความเครียดถึงขั้นทำร้ายตัวเอง จิตประสาทหลอน และฆ่าตัวตายก็มีเมื่อต้องรอคอยยาวนานมาก และไม่รู้ว่าอนาคตทั้งของตนเองและลูก ๆ จะเป็นอย่างไร รวมทั้งการช่วยเหลือของรัฐบาลไทยเป็นลักษณะของการสร้างกลไกและใช้นโยบายที่เรียกว่า “humane deterrent camp” คือ การให้ความช่วยเหลือผู้ลี้ภัยที่อพยพเข้ามาในประเทศไทยแบบมีข้อจำกัด ในลักษณะที่รัฐบาลต้องการให้ภาพลักษณ์ของประเทศดูไม่โหดร้ายในสายตาประชาคมโลก แต่ขณะเดียวกันก็ไม่ได้ช่วยเหลือผู้ลี้ภัยแบบเต็มที่ เนื่องจากเกรงว่าสวัสดิการมากมายจะกลายเป็นสิ่งดึงดูดใจให้ผู้อพยพเข้ามาในประเทศไทยมากขึ้น ดังนั้นรัฐบาลไทยจึงสร้างระบอบและกลไกต่างๆ ขึ้นมาควบคุม สอดส่องบรรดาผู้ลี้ภัยทั้งหลาย เช่น การจดทะเบียนผู้ลี้ภัย การให้การศึกษาแบบจำกัด การให้สวัสดิการเท่าที่จำเป็นต่อการยังชีพประจำวันแบบจำกัด รวมทั้งรัฐบาลไทยไม่มีหลักประกันให้แก่ผู้ลี้ภัยในเรื่องการอพยพโยกย้ายไปอยู่ประเทศที่สาม แต่พยายามสนับสนุนให้อพยพกลับประเทศตนเมื่อสถานการณ์การเมืองภายในดีขึ้น (รัตนา โดสกุล: 2552, หน้า 253-255)

นอกจากลดจำนวนศูนย์รับผู้อพยพชาวลาวแล้ว รัฐบาลไทยโดยสำนักงานศูนย์ดำเนินการเกี่ยวกับผู้อพยพ ได้ร่วมมือกับสำนักงานข้าหลวงใหญ่ผู้ลี้ภัยแห่งสหประชาชาติ (UNHCR) และรัฐบาลลาว ในการดำเนินโครงการส่ง (ผู้อพยพ) ไปยังประเทศที่สามและการส่งกลับภูมิลำเนาด้วยความสมัครใจ ภายใต้นโยบายที่จะไม่ให้ผู้อพยพตั้งถิ่นฐานในประเทศไทย เป็นผลให้มีผู้เลือกเดินทางไปยังประเทศที่สามเป็นจำนวนมาก

ข้อมูลจากสำนักบริหารการทะเบียน กรมการปกครอง ได้จัดทำประวัติและบัตรประจำตัวสำหรับกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ 17 กลุ่มเมื่อปี 2534 นั้น ซึ่งรวมถึงคนลาวอพยพ ที่อาศัยอยู่ในเขตพื้นที่จังหวัด

³⁰ ศูนย์รับผู้อพยพชาวลาว จ.เชียงราย, ศูนย์รับผู้อพยพชาวลาว จ.น่าน, ศูนย์รับผู้อพยพชาวลาว จ.อุดรดิตถ์, ศูนย์รับผู้อพยพชาวลาว จ.เลย, ศูนย์รับผู้อพยพชาวลาว จ.หนองคาย และศูนย์รับผู้อพยพชาวลาว จ.อุบลราชธานี

หนองคาย อุบลราชธานี เลย นครพนม มุกดาหาร อุดรดิตถ์ พะเยา เชียงราย และน่านมีจำนวน 15,713 คน โดยออกบัตรประจำตัวลาวอพยพสีฟ้าขอรับน้ำเงิน

จำนวนลาวอพยพที่ปรากฏในฐานข้อมูลของสำนักทะเบียน ที่ทำการปกครองจังหวัด อุบลราชธานีในปี 2550 พบว่าจำนวนคนลาวอพยพมีอยู่ทั้งสิ้น 1,488 คน โดยสำหรับอำเภอบุญทริกมีอยู่ 488 คน ซึ่งจำนวนดังกล่าวยังไม่ใช้ตัวเลขที่แน่นอน เพราะจากการสัมภาษณ์คนลาวอพยพที่บ้านหนองแปก อำเภอบุญทริก พบว่าที่คนลาวอพยพจำนวนมากไม่เข้ารายงานตัวที่ศูนย์ฯ เนื่องจากในการรอเพื่อลงทะเบียนเป็นผู้อพยพต้องใช้ระยะเวลานานไม่ต่ำกว่า 1 สัปดาห์ สถานที่ในศูนย์ฯก็คับแคบเนื่องจากมีคนจำนวนมากรอคิว และยังเหมือนกับถูกขังไว้ในที่แคบๆ ที่ไม่สามารถเดินทางออกจากสถานที่ดังกล่าวได้ ดังนั้นคนลาวที่เข้าไปรอลงทะเบียนเป็นผู้อพยพหลายรายจึงหลบหนีออกจากศูนย์ฯ ในยามค่ำคืน สอดคล้องกับงานของรัตนา โดสกุล (2552) ที่แสดงให้เห็นว่าค่ายอพยพจังหวัดอุบลราชธานี มีการควบคุมที่ไม่เข้มงวดเท่าค่ายใหญ่แบบที่หนองคาย คนในศูนย์อพยพฯนี้ได้รับอนุญาตให้ออกไปหางานรับจ้างทำงานนอกค่ายได้ในช่วงเวลากลางวัน และต้องกลับมาในช่วงเย็น

งานของ Robinson (1998:pp.105) ศึกษาถึงบรรดาผู้ลี้ภัยอินโดจีนที่ลี้ภัยเข้ามาในประเทศไทยเป็นจำนวนมาก พบว่าในปี 1979 จำนวนคนลาวอพยพในศูนย์อพยพอุบลราชธานีเพิ่มขึ้นถึงเกือบ 43,000 คน จากเมื่อแรกตั้งศูนย์ฯที่มีประมาณ 14,000 คนในปี 1978 ส่งผลให้รัฐบาลไทยขอการสนับสนุนงบประมาณจาก UNHCR เพื่อสร้างที่พักอาศัยเพิ่มขึ้น อย่างไรก็ตามทาง UNHCR ตั้งข้อสังเกตว่าการขอสนับสนุนงบประมาณเพิ่มให้กับคนลาวอพยพอีก 38,000 คน เป็นตัวเลขที่สูงเกินไป เพราะลักษณะของศูนย์อพยพชั่วคราว จังหวัดอุบลราชธานี มีลักษณะการเข้าออกของบรรดาผู้อพยพที่ไม่ปกติ เพราะเป็นการง่ายสำหรับผู้อพยพที่จะเข้า-ออกศูนย์ฯได้ เพราะพวกเขาสามารถผสมกลมกลืนกับบรรดาชาวนาไทยในพื้นที่ที่รายล้อมค่ายได้ ซึ่งก่อนหน้าปี 1978 บรรดาผู้อพยพลาวเกือบ 25,000 คนที่เข้ามาประเทศไทยและอาศัยอยู่นอกศูนย์อพยพโดยไม่ได้รับการช่วยเหลือจาก UNHCR จนกระทั่งรัฐบาลไทยสั่งการให้คนลาวอพยพที่อยู่นอกศูนย์อพยพให้เข้ามาอาศัยในศูนย์

ขณะเดียวกันงานของขจิตภัย บุรุษพัฒน์ ระบุในปี พ.ศ. 2530 ยังคงมีคนลาวอพยพที่เป็นลาวพื้นราบจำนวน 26,942 คน ซึ่งได้มีนโยบายร่วมมือกับทางลาวและสหรัฐอเมริกาในการส่งกลับบรรดาลาวอพยพ โดยมีเงื่อนไขจากทางลาวว่าทางการไทยจะต้องตรวจสอบแยกประเภทคนลาวที่ไม่ใช่ผู้อพยพแท้จริง แต่เป็นผู้หลบหนีเข้าเมืองโดยผิดกฎหมายที่จะส่งกลับว่าไม่ใช่ผู้ที่เคยอยู่ในค่ายใดๆมาก่อน ซึ่งมีจำนวน 2,530 คน (2536:หน้า 32,133) ดังนั้นคนลาวอพยพที่แท้จริงยังคงเหลืออยู่ 24,412 คน

นอกจากนั้น บรรดาคนลาวอพยพในช่วงแรก หลายคนที่บ้านหนองแปกและบ้านหนองแม็ก เคยจับปืนสู้รบกับคอมมิวนิสต์ที่บริเวณสามเหลี่ยมมรกต อำเภอน้ำยืน แต่บุคคลเหล่านี้กลับถูกลบไปในประวัติศาสตร์และยังอยู่ในประเทศไทยอย่างไร้สถานะ เนื่องจากคนเหล่านี้ “ตกหล่น” จากการสำรวจเมื่อปี 2534 แน่นอนว่า ณ ปัจจุบันจำนวนคนเหล่านี้ได้ขยายเพิ่มขึ้น ด้วยการตั้งครอบครัวและมีลูกหลาน

ลูกหลานของคนในกลุ่มนี้ (ทั้งพ่อและแม่มีเชื้อบุคคลสัญชาติไทย) เนื่องจากผู้อพยพลาวในอุบลราชธานี เกือบทั้งหมดอาศัยอยู่ในพื้นที่ห่างไกลจากเมืองหรือโรงพยาบาล รวมถึงเป็นผู้มีรายได้น้อย และกลัวการแสดงตนต่อทางราชการ ผู้อพยพในกลุ่มที่หนึ่งจึงมักเลือกคลอดลูกที่บ้านของตนเอง โดยมีหมอพื้นบ้าน (หมอดำแย หรือ “แม่ตะหมอบ”) เป็นผู้ทำคลอดให้ หรือในบางกรณีก็ทำคลอดด้วยตนเอง ทำให้เด็กไม่มีหลักฐานรับรองการเกิด แต่อย่างไรก็ตามคนลาวอพยพที่เดินทางไปคลอดลูกที่โรงพยาบาลก็มักถูกทางโรงพยาบาลปฏิเสธการออกหนังสือรับรองการเกิดให้กับบุคคลที่ไม่มีสัญชาติไทย ซึ่งก็ไม่แตกต่างจากการไปคลอดที่บ้านของตน

ในความเป็นจริง เด็กที่เกิดจากพ่อแม่ที่เป็นคนต่างด้าวหรือลูกหลานของคนในกลุ่มที่หนึ่งจำนวน มากมักไม่ได้รับการแจ้งเกิด เนื่องจากพ่อแม่ไม่ทราบว่าสามารถแจ้งการเกิดได้ บ้างก็อ้างว่ากลัวการติดต่อกับทางราชการ หรือไม่ก็ละเลยเห็นว่าเป็นเรื่องที่ไม่สลักสำคัญอันใด ขณะที่เจ้าหน้าที่หรือนายทะเบียน (บางคน) ก็บอกกับผู้อพยพที่ไปแจ้งการเกิดว่า “ไม่ต้องแจ้งก็ได้” หรือ “ไม่จำเป็นต้องแจ้ง คนในกลุ่มนี้จำนวนมากจึงกลายเป็นคนไร้รัฐ เป็นผู้ที่ไม่มีสถานะทางทะเบียน แม้จะเกิดในประเทศไทยและไม่เคยรู้จักแผ่นดินอื่นเลยนอกจากประเทศไทย

คนไร้รัฐและแรงงานต่างด้าวที่เข้าเมืองโดยผิดกฎหมาย : ความทับซ้อนในสถานะ

ภายหลังจากที่รัฐไทยต้องรับให้ความช่วยเหลือแก่บรรดาผู้อพยพลี้ภัยจากสงครามทั้งจาก ลาว กัมพูชา และเวียดนาม ตามหลักมนุษยธรรม แต่แนวนโยบายหลักของรัฐไทยตั้งแต่ 2518 จนถึงปัจจุบันพบว่ามิติทางที่จะผลักดันบรรดาผู้อพยพออกจากประเทศไทยเป็นหลัก พิจารณาจากมติคณะรัฐมนตรีเมื่อปี 2518 หลักการต่างๆ ยังคงดำรงอยู่ในปัจจุบัน

มติคณะรัฐมนตรีเมื่อวันที่ 3 มิถุนายน 2518 รัฐบาลกำหนดมาตรการปฏิบัติต่อผู้อพยพจาก ลาว กัมพูชา และเวียดนามดังนี้³¹

1. ไม่พึงประสงค์ให้ผู้อพยพหนีภัยเข้ามาในราชอาณาจักร ถ้าหากมีผู้อพยพหนีภัยเข้ามา ให้ผลักดันออกไปโดยเร็วที่สุด ถ้าไม่สามารถจะผลักดันออกไปได้ ให้ควบคุมไว้ในศูนย์รับผู้อพยพ

2. ผู้อพยพที่เข้ามาในราชอาณาจักร จะต้องไปรายงานตัวและอยู่ในความควบคุมของศูนย์รับผู้อพยพภายในกำหนด 20 วัน (นับตั้งแต่วันที่ 15 กรกฎาคม 2518 เป็นต้นไป) บุคคลที่ไปรายงานตัวแล้ว เข้าอยู่ในศูนย์อพยพ จะได้รับการปฏิบัติในฐานะผู้อพยพ บุคคลที่ไม่ยอมเข้าไปอยู่ในศูนย์รับผู้อพยพ (หรือผู้ที่เข้ามาในราชอาณาจักรภายหลังวันที่ 4 สิงหาคม 2518) ถือว่าเป็นบุคคลที่หลบหนีเข้าเมือง จะต้องถูกดำเนินคดีและลงโทษตามกฎหมาย

3. ให้ทำการปลดอาวุธ ในกรณีที่ผู้อพยพนำอาวุธยุทโธปกรณ์ติดตัวมา ถ้าเป็นอาวุธที่ใช้ในราชการสงคราม ให้นำมามอบให้หน่วยทหารในพื้นที่นั้น ถ้าเป็นอาวุธส่วนตัวให้นำส่งกองกำกับการตำรวจภูธรเก็บรักษา

4. ให้กระทรวงมหาดไทยกำหนดพื้นที่ควบคุมโดยจัดตั้งศูนย์รับผู้อพยพขึ้นตามจังหวัดชายแดน ให้ผู้อพยพได้อยู่อาศัยชั่วคราว เพื่อมนุษยธรรมและหลักปฏิบัติตามกฎหมายระหว่างประเทศ และติดต่อกับรัฐบาลลาว กัมพูชา และเวียดนาม เพื่อให้ประเทศนั้นๆ รับผู้อพยพไปอยู่ในประเทศของตน

เอกสารของ “สำนักศูนย์ดำเนินการเกี่ยวกับผู้อพยพ” ทำให้เห็นได้ว่า ขณะที่การอพยพของคนลาวเริ่มขึ้นเมื่อสถานการณ์ของรัฐบาลราชอาณาจักรลาวเริ่มตกเป็นฝ่ายเสียเปรียบตั้งแต่ปลายปี 2517 นั้น การสร้างศูนย์รองรับผู้อพยพยังไม่แล้วเสร็จ จังหวัดอุบลราชธานีจึงได้กักผู้อพยพไว้ตามอำเภอชายแดน และมีผู้อพยพจำนวนมากไม่ได้เข้าศูนย์ฯ ทั้งนี้ จากการสัมภาษณ์คนลาวอพยพที่บ้านหนองแปก อำเภอบุญศรี พบว่า ที่คนลาวอพยพจำนวนมากไม่ได้เข้ารายงานตัวที่ศูนย์ฯ เนื่องจากกระบวนการรอเพื่อลงทะเบียนเป็นผู้อพยพต้องใช้ระยะเวลานานไม่ต่ำกว่า 1 สัปดาห์ อีกทั้งสถานที่ในศูนย์ฯ คับแคบ การเข้าอยู่ในศูนย์ฯ ทำให้มีสภาพเหมือนกับถูกขังไว้ในที่แคบๆ ผู้อพยพหลายคนจึงเลือกหลบหนีออกจากศูนย์ฯ ไปอยู่อาศัยกับญาติพี่น้อง หรือเข้าไปอยู่ในศูนย์อพยพชั่วคราวบริเวณ

³¹ สำนักศูนย์ดำเนินการเกี่ยวกับผู้อพยพ. การดำเนินการต่อผู้อพยพจาก ลาว เขมร เวียดนาม ในประเทศไทย.

กรุงเทพฯ: สำนักงาน.2520.หน้า 3-4

ชายแดนโดยไม่เคยเข้าสู่ศูนย์อพยพเลย³² ขณะที่ศูนย์อพยพชั่วคราวในหลายพื้นที่ (เช่น ที่บ้านแก้งยาง อำเภอบุณฑริก) มีฐานะมากกว่าการเป็นศูนย์อพยพชั่วคราว กล่าวคือ เป็นกองบังคับการทางทหารแห่งหนึ่ง (กอง บก.) ของกองกำลังลาวฝ่ายขวาด้วย ผู้ชายที่ไม่ใช่เด็กเกือบทุกคนในศูนย์แห่งนี้ล้วนเคยเข้าร่วมต่อสู้ “เอาชาติคืน” ในฐานะกองกำลังของลาวฝ่ายขวา โดยได้รับการสนับสนุนอย่างลับๆ จากหน่วยปฏิบัติการพิเศษ (หน่วยพลร่ม) รวมทั้งการปฏิบัติการร่วมหรือให้ความร่วมมือทางด้านการทหารกับฝ่ายไทยในหลายๆ โอกาส อย่างไรก็ตามคนกลุ่มนี้ได้วางอาวุธและยุติการต่อสู้อย่างสิ้นเชิงเมื่อประเทศไทยมีนโยบายเปลี่ยนสนามรบเป็นสนามการค้าในสมัยรัฐบาลพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ เมื่อประมาณปี 2532-2534³³

รวมทั้งหลังจากปิดศูนย์อพยพทั่วประเทศ (กรณีผู้อพยพอินโดจีน)ประมาณปี 2533 บรรดาผู้ที่ตกค้างถูกจัดการโดยนำเอาพระราชบัญญัติคนเข้าเมือง พ.ศ.2493 มาบังคับใช้กับกลุ่มคนเหล่านี้ ส่งผลให้สถานะของบุคคลกลุ่มนี้กลายเป็น “บุคคลเข้าเมืองมาโดยผิดกฎหมาย” แต่ผ่อนผันให้อยู่เป็นการชั่วคราว และในปี 2534 ได้จัดทำบัตรลาวอพยพให้กับบุคคลเหล่านั้น

สำหรับคนลาวอพยพจำนวนมากที่ไม่ได้เข้ารับการจัดทำทะเบียนประวัติลาวอพยพ เผยสาเหตุถึงการไม่ได้เข้าจดทะเบียนประวัติ³⁴ เนื่องจาก 1) กลัวถูกจับส่งกลับประเทศลาว 2) หลายคนเดินทางไปทำงานนอกพื้นที่ทำให้ไม่ได้รับทราบข่าวสาร 3) ทางราชการหรือหน่วยงานที่รับผิดชอบไม่ได้ประชาสัมพันธ์อย่างทั่วถึง โดยผู้ใหญ่บ้านแจ้งให้ผู้อพยพทราบล่วงหน้าเพียงวันเดียว และ 4) การสำรวจจัดทำทะเบียนประวัติและบัตรประจำตัวผู้อพยพทำภายในระยะเวลาจำกัดเพียงวันเดียว

ด้วยความกังวลใจและข่าวเล่าลือต่างๆว่า ทางราชการจะดำเนินการส่งกลับคนลาวอพยพที่ไม่ได้ถือเอกสารใดๆ ผนวกกับนโยบายในการบริหารจัดการแรงงานต่างด้าวผิดกฎหมาย 3 สัญชาติในปี พ.ศ. 2547 ผ่านกลไกการทำงานของผู้ว่าราชการ CEO ในสมัยนายกรัฐมนตรีทักษิณ ชินวัตร ส่งผลให้การจัดการต่อแรงงานต่างด้าวผิดกฎหมายได้รับการเร่งรัดอย่างรวดเร็วทั้งๆ ที่นโยบายดังกล่าวเริ่มตั้งแต่ปี 2539 แต่ไม่เกิดประสิทธิภาพนัก เพราะยังคงมีคนจากทั้ง 3 ประเทศเดินทางเข้ามาแสวงหาชีวิตที่ดีกว่าโดยการอพยพเข้ามาตามแนวชายแดนไทยเพิ่มสูงขึ้น ส่งผลให้มีการระดมการจัดทำทะเบียนประวัติแรงงานต่างด้าว 3 สัญชาติให้เข้ามาอยู่ในระบบทะเบียนแรงงานโดยถือบัตร ทร.38/1

³² สัมภาษณ์ชาวบ้านหนองเม็ก ตำบลห้วยข่า

³³ สัมภาษณ์ชาวบ้านดอนโจด ตำบลบ้านแมด

³⁴ การประชุมสรุปการประชุมกลุ่มย่อย (Focus Group) คนไร้รัฐไร้สัญชาติบ้านหนองแปก-หนองเม็ก ตำบลห้วยข่า อำเภอบุณฑริก จังหวัดอุบลราชธานี ณ ที่ทำการกลุ่มออมทรัพย์รวมใจแก้ไขปัญหาสัญชาติ 25 พฤษภาคม 2552

การเร่งรัดเพื่อให้เกิดประสิทธิภาพในการบริหารจัดการแรงงานต่างด้าวที่เข้าเมืองผิดกฎหมาย 3 สัญชาติ ผู้ที่ไม่มีบัตรประจำตัวจึงกังวลว่าจะถูกส่งกลับ กลัวว่าจะไม่ได้อยู่กับครอบครัว ทั้งยังห่วงอนาคตของลูกหลานที่ยังเด็กเล็กอยู่ ไม่อยากให้ลูกหลานต้องลำบากในการย้ายถิ่นฐาน ผู้ที่ไม่มีบัตรประจำตัวไม่รู้ว่าจะทำอย่างไรต่อไป บางคนก็ได้รับการบอกเล่าว่าถ้าไปทำต่อไปไม่นานอาจได้สิทธิ์เป็นคนไทยก็ได้ จากการสนทนากลุ่มย่อย³⁵ พบว่า ผู้เข้ารับการสำรวจทะเบียนประวัติแรงงานต่างด้าวไม่รู้ไม่เข้าใจความหมายของแบบสำรวจรายการทะเบียนประวัติ ทร.38/1 ว่าเป็นอย่างไร คิดเพียงแค่ว่า หากมีเอกสารของทางราชการจะมีสภาพความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น ไม่ถูกทางการจับกุม และไม่ต้องถูกส่งกลับประเทศลาว

ผลที่เกิดขึ้นคือ การจดทะเบียนผิดประเภท กรณีการจัดทำทะเบียนประวัติแรงงานต่างด้าว 3 สัญชาติ (มี ท.ร. 38/1) – โดยผู้ลี้ภัยหรือคนไร้รัฐในจังหวัดอุบลราชธานีจำนวนมากซึ่งไม่เคยมีเอกสารทางทะเบียนมาก่อนได้เข้ารับการสำรวจจัดทำทะเบียนประวัติแรงงานต่างด้าว 3 สัญชาติ ตามนโยบายของรัฐบาลในปี 2547 เนื่องจากได้รับข้อมูลที่ไม่ถูกต้อง และความต้องการเอกสารแสดงตัวจากทางราชการ โดยไม่ทราบว่าจะทำให้ตนเองมีฐานะเป็นผู้ที่หลบหนีเข้ามาเพื่อทำงาน ทั้งๆ ที่เป็นผู้ที่เข้ามาอยู่นานแล้ว และส่วนใหญ่เป็นคนกลุ่มเดียวกันกับผู้ที่มีบัตรลาวอพยพ หรือไม่ก็เป็นผู้ที่เข้ามาแต่งงานอยู่กินกับบุคคลสัญชาติไทย อันนำมาสู่การทับซ้อนของสถานะบุคคลของคนไร้รัฐในพื้นที่ศึกษา

จากการศึกษาจำนวนเข้ารับการสำรวจจัดทำทะเบียนประวัติแรงงานต่างด้าว 3 สัญชาติในจังหวัดอุบลราชธานี พบว่า ในปี 2548 มีผู้เข้ารับการสำรวจ มากถึง 11,031 คน³⁶ แต่ต่อมาในปี 2552 คนกลุ่มนี้ลดลงเหลือเพียง 2,481 คน³⁷ ซึ่งก่อให้เกิดคำถามว่า คนจำนวนมากหายไปไหน หรือผู้ที่ไม่เข้ารับการจดทะเบียนจะหมายถึงผู้ที่ไม่ได้เป็นแรงงานต่างด้าวที่เดินทางเข้ามาด้วยประสงค์หางานทำ แต่เป็นคนไร้รัฐที่อาศัยตั้งบ้านเรือนอยู่อย่างถาวรในเขตแดนประเทศไทย

³⁵ การสนทนาได้ผลตรงกันต่อประเด็นการทำบัตร ทร 38/1 ทั้งการประชุมสรุปการประชุมกลุ่มย่อย (Focus Group) คนไร้รัฐไร้สัญชาติบ้านหนองแปก-หนองเม็ก ตำบลห้วยข่า อำเภอนุชนก จ.อุบลราชธานี ณ ที่ทำการกลุ่มออมทรัพย์รวมใจแก้ไขปัญหาสัญชาติ 25 พฤษภาคม 2552 และการประชุมกลุ่มย่อย (Focus Group) คนไร้รัฐไร้สัญชาติบ้านดอนโจด หมู่ที่ 1 ตำบลบ้านแมต อำเภอนุชนก จ.อุบลราชธานี ณ ศูนย์การเรียนรู้ชุมชน 9 สิงหาคม 2552

³⁶ ศูนย์ปฏิบัติการจัดระบบการทำงานของคนต่างด้าวหลบหนีเข้าเมืองสัญชาติพม่า ลาว และกัมพูชา (ศจต.) สำนักบริหารแรงงานต่างด้าว กรมการจัดหางาน กระทรวงแรงงาน, 2548. ตารางเปรียบเทียบผลการพิจารณาจำนวนการจ้างแรงงานต่างด้าว (โควตา) การจัดทำทะเบียนราษฎรผู้ไม่มีสัญชาติไทย การตรวจสอบสุขภาพ และการพิจารณาอนุญาตทำงานของแรงงานต่างด้าวทั่วประเทศ ในเดือนมิถุนายน 2548.

³⁷ กลุ่มงานความมั่นคง, ที่ทำการปกครองจังหวัดอุบลราชธานี, 2552. เอกสารประกอบการประชุมการศึกษาฐานของคณะกรรมการวิสามัญศึกษาปัญหาการบังคับใช้กฎหมายและแนวทางการแก้ไขการไร้สถานะและสิทธิของบุคคลในประเทศไทย วุฒิสภา ในพื้นที่จังหวัดอุบลราชธานี ณ ห้องประชุมมิตรไมตรี 1 ศาลากลางจังหวัดอุบลราชธานี, 16 ตุลาคม 2552

เมื่อเปรียบเทียบจำนวนคนไร้รัฐกลุ่มที่มี ท.ร.38/1 กับกลุ่มอื่นๆ พบว่า จำนวนผู้มี ท.ร.38/1 มีสัดส่วนสูงกว่าคนไร้รัฐที่มีหลักฐานทางราชการประเภทอื่น โดยตัวเลขที่จัดทำโดยหน่วยงานราชการในจังหวัดอุบลราชธานี³⁸ สรุปได้ว่า ในปี 2551 คนไร้รัฐไร้สัญชาติในพื้นที่จังหวัดอุบลราชธานีได้รับสถานะในแง่กฎหมายแตกต่างกันออกไป กล่าวคือ 1) มีผู้ได้รับสถานะเป็นผู้ถือบัตรลาวอพยพ และมีชื่ออยู่ในระบบการทะเบียนราษฎร (ท.ร. 13, เลขประจำตัว 13 หลัก ขึ้นต้นด้วยเลข 6 หรือ 7) จำนวน 1,677 คน 2) มีผู้เข้ารับการสำรวจและได้รับเอกสารทะเบียนประวัติ ท.ร. 38/1 (เลขประจําตัว 13 หลัก ขึ้นต้นด้วยเลข 00) จำนวน 10,006 คน และ 3) มีผู้รับการสำรวจและจัดทำทะเบียนประวัติผู้ไม่มีสถานะทางทะเบียน ตามยุทธศาสตร์การจัดการปัญหาสิทธิและสถานะบุคคล 2548 ส่วนใหญ่ได้แก่ นักเรียนในโรงเรียน และญาติของผู้ถือบัตรลาวอพยพเดิม (เลขประจำตัว 13 หลัก ขึ้นต้นด้วยเลข 0) ซึ่งยังไม่มีข้อมูลที่ชัดเจนในด้านจำนวน

ต่อมาในปี 2552 กลุ่มงานความมั่นคง จังหวัดอุบลราชธานี³⁹ ได้ปรับตัวเลขจากการสำรวจคนกลุ่มนี้ใหม่ โดยสรุปว่า มีผู้ถือบัตรลาวอพยพ 385 คน ผู้ถือบัตรประจำตัวบุคคลที่ไม่มีสถานะทางทะเบียน 1,088 คน และคงเหลือแรงงานต่างด้าวที่มีรายงานตัวจัดทำทะเบียนประวัติเพียง 2,481 คน อย่างไรก็ตามสัดส่วนของคนไร้รัฐที่มี ท.ร.38/1 ก็สอดคล้องกับการสำรวจของโครงการพัฒนาศักยภาพชุมชนคนไร้รัฐ ร่วมกับคนไร้รัฐในเครือข่ายชุมชนเพื่อปฏิรูปสังคมและการเมือง จังหวัดอุบลราชธานี ซึ่งชี้ให้เห็นว่า ผู้มี ท.ร.38/1 มีสัดส่วนสูงกว่ากลุ่มอื่นๆ มาก ดังตาราง

³⁸ ข้อมูลจากการประชุมสัมมนาตามโครงการสัมมนาเจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติงานตามแผนดำเนินงานโครงการเร่งรัดการให้สถานะกับบุคคลที่อพยพเข้ามาอยู่ในประเทศไทยติดต่อกันเป็นเวลานาน จังหวัดอุบลราชธานี ประจำปี 2551, 13 มิถุนายน 2551

³⁹ กลุ่มงานความมั่นคง, อ้างแล้ว.

ตารางที่ 3 แสดงจำนวนคนไร้รัฐจำแนกตามประเภทหลักฐานทางทะเบียนราษฎร
 ในพื้นที่อำเภอบุนทริก โขงเจียม โพธิ์ไทร ศรีเมืองใหม่ และตระการพืชผล⁴⁰

พื้นที่		ประเภทเอกสาร					รวม
ตำบล, อำเภอ	หมู่บ้าน	ลาว อพยพ	บุคคลที่ไม่ มีสถานะฯ	ท.ร. 38/1	บัตรศูนย์ อพยพ	ไม่มี	
ห้วยข่า, บุนทริก	หนองแปก	22	40	46	2	4	114
	หนองเม็ก	0	4	20	1	3	28
บ้านแมต/ คอแลน, บุนทริก	ดอนโจด และ ไกล่เคียง	30	27	125	0	6	188
ห้วยยาง, โขงเจียม	บะไห	0	5	76	0	6	87
นาโพธิ์กลาง, โขงเจียม	ปากลา	0	0	52	0	2	54
	คันท่าเกวียน	15	4	31	0	3	53
	ทุ่งนาเมือง	0	0	55	0	27	82
	หนองผือ ใหญ่	0	0	5	0	0	5
ห้วยไผ่, โขงเจียม	ตามุย	0	1	18	0	2	21
หนามแท่ง, ศรีเมืองใหม่	ดงนา	0	0	25	0	15	40
สองคอน, โพธิ์ไทร		0	1	67	0	15	83
เหล่างาม, โพธิ์ไทร		0	0	29	0	6	35
โพธิ์ไทร, โพธิ์ไทร		0	0	14	0	0	14
คอนสาย, ตระการ พืชผล		0	0	4	0	2	6
รวม		67	82	567	3	91	810

⁴⁰ การสำรวจทำในช่วงปี 2552 ถึงต้นปี 2553 โดยจำนวนคนไร้รัฐในแต่ละหมู่บ้านจำกัดอยู่เฉพาะผู้ที่มีความประสงค์
 เข้ารับการสำรวจเท่านั้น

สภาพความเป็นอยู่และผลของการตกอยู่ในภาวะคนไร้รัฐ

การอพยพของคนลาวที่เข้ามายังพื้นที่อำเภอบุญทริก แน่นอนว่ามีได้สร้างให้เกิดภาวะ “คนไร้รัฐ” ขึ้นในทันที แต่การตกอยู่ภาวะดังกล่าวเป็นผลสืบเนื่องมาจากการที่คนลาวกลุ่มนี้ มิได้ถูกนิยามให้อยู่ในฐานะ “ผู้ลี้ภัย” ทั้งที่เข้าลักษณะของผู้ลี้ภัยตามนิยามของ UNHCR แต่รัฐไทยมิได้ถือว่า คนลาวที่อพยพเข้ามาในฝั่งไทยมีสถานะเป็นผู้ลี้ภัย แต่กลับเรียกคนลาวเหล่านี้ว่า “ผู้อพยพจากอินโดจีน” และ “ผู้หลบหนีเข้าเมือง” เพราะไม่ต้องการผูกพันและมีพันธะกรณีตามกฎหมายระหว่างประเทศ ที่จะต้องปฏิบัติตามอนุสัญญาว่าด้วยสถานภาพผู้ลี้ภัย ค.ศ.1951 และใช้พระราชบัญญัติคนเข้าเมืองมาใช้กับบุคคลเหล่านี้ ดังที่ได้กล่าวแล้ว

การสัมภาษณ์คนไร้รัฐในพื้นที่ศึกษา พบว่า ส่วนใหญ่มีลักษณะการเป็นคนที่อยู่ประจำในพื้นที่ และหาอยู่หากินกับทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนเป็นหลัก เช่น หาปลาในอ่างเก็บน้ำ เลี้ยงวัว หาของป่า เป็นต้น หากจะมีการออกไปรับจ้างก็เป็นไปในลักษณะของแรงงานตามฤดูกาล เช่น แรงงานด้านการเกษตร แรงงานในการก่อสร้าง ซึ่งเป็นลักษณะงานระยะสั้นๆ ขณะที่คนหนุ่มสาวมักเดินทางไปทำงานในเมืองใหญ่เช่นเดียวกับผู้มีสัญชาติไทยทั่วไปในภาคอีสาน

สภาพชีวิตของคนไร้รัฐในพื้นที่ศึกษาพบว่า การตั้งบ้านเรือนมีลักษณะที่ไม่แตกต่างกับบ้านของคนอีสานในหมู่บ้าน มีการกระจุกตัวของบ้านเรือนคนไร้รัฐในลักษณะเป็นคุ่มในกรณีที่เป็นญาติพี่น้องกัน บ้านเรือนส่วนใหญ่จะมีขนาดเล็ก รวมทั้งบางหลังคาเรือนมีสภาพคล้ายที่พักชั่วคราว (ไม่ค่อยคงทนนัก) ปูปลูกร้างขึ้นอย่างง่าย ๆ ด้วยวัสดุที่สามารถหาได้ในท้องถิ่น เช่น การนำใบตองกุง ซึ่งเป็นใบของต้นไม้ชนิดหนึ่งมาประกอบเป็นฝาผนัง

สำหรับที่ดินสำหรับตั้งบ้านเรือนนั้น แต่เดิมคนไร้รัฐมักขอสร้างบ้านเรือนอยู่ในที่ดินของผู้มีสัญชาติไทย ซึ่งมักเป็นผู้หลักผู้ใหญ่ในชุมชน หรือไม่ก็เป็นญาติพี่น้องของตนเอง แต่ในปัจจุบันส่วนใหญ่ได้ซื้อที่ดินสำหรับตั้งบ้านเรือนเป็นของตนเอง เพียงแต่ใช้ชื่อคนสัญชาติไทย (ที่เป็นญาติพี่น้อง หรือเป็นที่ไว้วางใจ) เป็นผู้ถือครองตามกฎหมาย (กรณีที่ที่ดินมีเอกสารสิทธิ์)

ในด้านสาธารณูปโภค เช่น น้ำประปา และไฟฟ้า อาจกล่าวได้ว่า การเป็นคนไร้รัฐมิได้เป็นปัจจัยที่นำไปสู่การกีดกันการได้รับการบริการน้ำประปาและไฟฟ้าอย่างแท้จริง เพียงแต่คนไร้รัฐเกือบทั้งหมด (ที่พบ) เลือก (หรืออาจถูกทำให้ต้องเลือก) ที่จะเข้าถึงบริการเหล่านี้ภายใต้ชื่อของผู้มีสัญชาติไทย มีเพียงบางกรณีที่พบในพื้นที่ศึกษาที่ใช้ชื่อและที่อยู่ตามบัตรลาวอพยพของตนเองในการขอรับบริการไฟฟ้า

การสัมภาษณ์กลุ่มคนไร้รัฐไร้สัญชาติในพื้นที่ทำการศึกษา พบว่าปัญหาที่เป็นเรื่องใหญ่สำหรับคนกลุ่มนี้คือ การเข้าไม่ถึงสิทธิขั้นพื้นฐานในฐานะที่มนุษย์พึงได้รับ เพราะรัฐไทยไม่ยอมรับว่าคนกลุ่มนี้เป็นผู้ลี้ภัยตามตาม Convention relating to the Status of Refugees 1951 ของสหประชาชาติ รวบรวมทัศนคติที่ถูกมองว่าเป็น “คนอื่น” ทำให้รัฐไทยได้ใช้กฎหมายคนเข้าเมืองในการจัดการกับคนลาวอพยพส่งผลให้คนเหล่านี้เป็นบุคคลที่เข้าเมืองมาโดยมิชอบด้วยกฎหมาย เกิดการปฏิบัติต่อคนกลุ่มนี้ทั้งในเชิงที่มีอคติทางเชื้อชาติ ในเชิงที่รังเกียจคนกลุ่มนี้โดยมิได้คำนึงถึงความเป็นมนุษย์ที่เท่าเทียมกันแต่อย่างใด สามารถประมวลปัญหาด้านสิทธิขั้นพื้นฐานที่คนไร้รัฐไร้สัญชาติประสบได้ดังนี้

1) ความไม่รู้เกี่ยวกับสิทธิขั้นพื้นฐานของตนเอง คนไร้รัฐส่วนใหญ่ไม่รู้ว่าตนเองมีสิทธิหรือจะได้รับสิทธิขั้นพื้นฐานใดบ้างตามกฎหมายไทย ทำให้ละเลยหรือไม่ให้ความสำคัญเกี่ยวกับการบันทึกหลักฐานทางทะเบียนราษฎร ดังเช่น การไม่แจ้งการเกิดเมื่อมีเด็กเกิดใหม่ในครัวเรือน ซึ่งเป็นผลให้คนในรุ่นลูกหลานส่วนใหญ่ที่เกิดในประเทศไทยกลายเป็นผู้ไม่มีชื่ออยู่ในระบบทะเบียนของทางราชการ และต่อมาได้กลายเป็นผู้ถือแบบรับรองทะเบียนประวัติ (ท.ร. 38/1) ซึ่งเป็นการลดสถานะของคนเหล่านี้ลง เป็นต้น

2) ความกลัว คนไร้รัฐส่วนใหญ่ยังมีความรู้สึกกลัวการติดต่อ หรือแสดงตนกับทางราชการ (ซึ่งน่าจะเป็นผลมาจากการไม่รู้สิทธิขั้นพื้นฐานของตนเอง) และยังคงคิดว่าตนเองไม่ควรจะเรียกร้องใดๆ จากทางราชการ ด้วยกลัวว่าจะเป็นสาเหตุทำให้ถูกกลั่นแกล้ง ไม่ได้รับความเป็นธรรม รวมถึงอาจส่งตัวกลับประเทศต้นทาง แม้ว่าพวกเขาจะยืนยันหนักแน่นคล้ายๆ กันว่า พวกเขาเข้ามาอยู่ในประเทศไทยเป็นเวลานานกว่าครึ่งชีวิต มีลูกหลานที่เกิดในประเทศไทย มีความผูกพันและจะขอตายอยู่ในแผ่นดินไทย ไม่ขอกลับไปดำรงชีวิตในประเทศต้นทางอย่างเด็ดขาด กล่าวได้ว่า ความรู้สึกกลัวของคนไร้รัฐ ส่วนหนึ่งเกิดขึ้นเนื่องจากการปฏิบัติงานของเจ้าหน้าที่รัฐไทยด้วยเช่นกัน

3) การเดินทางและการดำรงชีวิต ตามกฎหมายคนไร้รัฐที่พบในการสำรวจถือเป็นกลุ่มบุคคลที่ทางราชการอนุญาตให้อยู่อาศัยอยู่ในประเทศไทยเป็นการชั่วคราวเท่านั้น และกำหนดให้เดินทางออกนอกที่อยู่ของตนเองได้เพียงในขอบเขตจังหวัดเท่านั้น หากจะเดินทางออกนอกพื้นที่จังหวัดต้องได้รับการอนุญาตจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง (ซึ่งมักเป็นเรื่องยุ่งยาก)

ข้อกำหนดข้างต้นกลายเป็นเงื่อนไขที่ทำให้คนไร้รัฐกลายเป็นคนที่มีทางเลือกในการทำมาหากินน้อย ส่งผลให้สภาพความเป็นอยู่และคุณภาพชีวิตตกต่ำกว่าคนอื่น ๆ แม้ว่าในปัจจุบันคนไร้รัฐจำนวนมากเลือกที่ลักลอบเดินทางเข้าไปทำงานรับจ้างในเมืองใหญ่ (เช่น กรุงเทพมหานคร) แต่การเป็นคนไร้รัฐก็เป็นปัจจัยที่ทำให้ถูกเอารัดเอาเปรียบจากนายจ้าง และเสี่ยงกับการถูกจับกุมจากเจ้าหน้าที่ตำรวจอัน

นำไปสู่การสูญเสียทรัพย์สินเงินทองทั้งหมดที่ได้มาจากน้ำพักน้ำแรงและการเก็บออมสะสมด้วยความอดทน

4) การเข้าถึงบริการสาธารณสุขขั้นพื้นฐาน การเป็นคนไร้รัฐอาจถือไม่ได้ว่าเป็นสาเหตุของการได้รับหรือไม่ได้รับสิทธิในการเข้าถึงบริการสาธารณสุขขั้นพื้นฐานที่จำเป็น (เช่น น้ำประปาและไฟฟ้า) อย่างแท้จริง เนื่องจากในความเป็นจริงคนไร้รัฐยังสามารถเข้าถึงบริการเหล่านี้ได้ เพียงแต่เป็นที่น่าสังเกตว่าส่วนใหญ่ได้รับบริการเหล่านี้ผ่านทางญาติพี่น้อง หรือเพื่อนบ้านที่เป็นคนสัญชาติไทย แทนที่จะสามารถขอรับบริการเหล่านี้ได้โดยตรง

5) การเข้าถึงบริการด้านการสาธารณสุข (และบริการอื่นๆ ของรัฐ) ยอมรับกันโดยทั่วไปในเชิงหลักการว่าบริการด้านสาธารณสุขเป็นบริการที่ผู้ให้บริการไม่สามารถปฏิเสธการให้บริการกับผู้ขอรับบริการได้ (แม้ว่าในความเป็นจริงการปฏิเสธให้บริการจะมีอยู่บ้าง แต่ก็มีรูปแบบที่ลุ่มลึก กระทั่งอาจมองไม่เห็นว่ามันคือการปฏิเสธการรักษา)

กรณีการได้รับบริการด้านการสาธารณสุขของคนไร้รัฐ พบว่า ผู้ถือบัตรลาวอพยพ (บัตรสีเขียว ขอบน้ำเงิน) และผู้ที่มีชื่อในทะเบียนบ้าน (ท.ร. 13) ส่วนใหญ่เคยได้รับสิทธิในการรักษาพยาบาลตามนโยบาย 30 บาทรักษาทุกโรค แต่เมื่อพระราชบัญญัติหลักประกันสุขภาพแห่งชาติกำหนดการให้สิทธิให้แก่คนสัญชาติไทย บัตรดังกล่าวจึงถูกยกเลิกไป ซึ่งทำให้ต้องเสียค่าใช้จ่ายเต็มตามจริง

ในขณะที่คนไร้รัฐอื่นๆ นอกเหนือจากที่กล่าวข้างต้น โดยปกติจะไม่ได้รับสิทธิพิเศษใดๆ เมื่อเข้ารับการรักษาจากสถานพยาบาลของรัฐ นั้นหมายความว่า สถานพยาบาลสามารถเรียกเก็บเงินได้เต็มอัตราเช่นกัน แต่ในกรณีที่มีค่าใช้จ่ายจำนวนมากซึ่งคนไร้รัฐไม่มีความสามารถจ่ายได้ สถานพยาบาลให้โอกาสคนไร้รัฐใช้ช่องทางด้านการสังคมสงเคราะห์เพื่อขอลดหย่อนหรือผ่อนจ่ายค่ารักษาพยาบาลได้เป็นกรณีๆ ไป

ทั้งหมดนี้จึงเพียงพอที่จะทำให้คนไร้รัฐจำนวนมากหลีกเลี่ยงที่จะเข้ารับการรักษาจากแพทย์เมื่อมีการเจ็บป่วย ทางเลือกของคนเหล่านี้จึงอยู่ที่การซื้อยามากินเอง หรือรักษาตามวิธีปฏิบัติดั้งเดิมในท้องถิ่น (ตามมีตามเกิด) โดยโรงพยาบาลจะเป็นทางเลือกสุดท้ายเมื่อการรักษาข้างต้นไม่สัมฤทธิ์ผลแล้วเท่านั้น นี่จึงเป็นที่มาของการทำคลอดเองที่บ้าน หรือทำคลอดโดยหมอพื้นบ้านในหลายๆ กรณี ซึ่งเป็นเหตุผลส่วนหนึ่งที่ทำให้เด็กไม่มีหนังสือรับรองการเกิดที่จะต้องใช้เป็นหลักฐานสำคัญสำหรับการแจ้งเกิด

6) โอกาสในการศึกษาเล่าเรียน โอกาสทางการศึกษาของคนไร้รัฐเพิ่งจะเปิดกว้างและได้รับการยอมรับอย่างเป็นทางการจากหน่วยงานด้านการศึกษาของประเทศไทยเมื่อไม่นานมานี้ โดยที่ระเบียบกระทรวงศึกษาธิการว่าด้วยหลักฐานในการรับนักเรียนนักศึกษาเข้าเรียนในสถานศึกษา พ.ศ.2548 และ

มติคณะรัฐมนตรีเมื่อวันที่ 5 กรกฎาคม 2548 กำหนดเป็นหลักการให้เด็กทุกคนในประเทศไทยต้องได้เรียนและสามารถเรียนได้ถึงระดับอุดมศึกษา พร้อมทั้งได้รับเงินอุดหนุนค่าใช้จ่ายรายหัว (ตั้งแต่ระดับก่อนประถมศึกษาจนถึงมัธยมศึกษาตอนปลาย) และได้รับหลักฐานทางการศึกษาเช่นเดียวกับเด็กที่มีสัญชาติไทย

โอกาสทางการศึกษาที่เปิดกว้างมากขึ้นนับเป็นที่น่ายินดี แต่หากคนในครอบครัวของเด็กไร้รัฐไม่สามารถดำรงชีวิตได้อย่างปกติสุข มีปัญหาทางด้านเศรษฐกิจและสังคม โดยมีได้มีมาตรการแก้ไขปัญหาก็เกี่ยวข้องกับคนกลุ่มน้อยอย่างชัดเจน เด็กไร้รัฐก็คงเป็นเด็กกลุ่มแรกๆ ที่จะได้ประโยชน์อันใดจากโอกาสที่เปิดกว้างนี้

7) การครอบครองทรัพย์สิน จากการสำรวจข้อมูลเกี่ยวกับคนไร้รัฐในพื้นที่จังหวัดอุบลราชธานี กล่าวได้ว่า ในทางปฏิบัติคนไร้รัฐสามารถซื้อ ครอบครอง และใช้ประโยชน์จากอสังหาริมทรัพย์ (เช่น บ้าน และที่ดิน) และอสังหาริมทรัพย์ (เช่น รถมอเตอร์ไซด์ และรถยนต์) ได้ แต่จะไม่มีสิทธิถือครองตามกฎหมาย หรือไม่สามารถมีชื่อในเอกสารสิทธิได้ เท่าที่ผ่านมามีคนไร้รัฐแก้ปัญหานี้โดยให้ญาติพี่น้องที่เป็นคนไทย หรือให้คนสัญชาติไทยที่ไว้วางใจเป็นผู้ถือครองสิทธิตามกฎหมายแทน

8) การถูกละเมิดสิทธิ (รวมการจับกุมระหว่างการเดินทาง) การที่มนุษย์ถูกควบคุมกีดกันจนไม่สามารถทำงาน เดินทาง และดำรงชีวิตได้อย่างปกติสุข ย่อมถือได้ว่าเป็นการละเมิดสิทธิขั้นพื้นฐานและศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ แต่คนไร้รัฐมักตกเป็นผู้ถูกระทำและเสี่ยงที่จะถูกละเมิดสิทธิมากกว่า จากการสำรวจข้อมูลภาคสนาม พบว่า คนไร้รัฐบางคนเคยถูกจับกุมจากเจ้าหน้าที่ตำรวจระหว่างการเดินทางโดยไม่ได้รับแจ้งข้อกล่าวหา และเจ้าหน้าที่ที่ยึดเอาทรัพย์สินที่ติดตัวไปจนหมดสิ้น พร้อมกับดำเนินการส่งตัวข้ามไปยังประเทศเพื่อนบ้านโดยไม่ผ่านพิธีการคนเข้าเมือง (เท่ากับนำตัวไปปล่อยทิ้ง) ขณะที่หลายคนเคยมีประสบการณ์ถูกขูดรีดเรียกเอาเงินทองเพื่อแลกกับการปล่อยตัวเมื่อถูกตรวจตราจับกุม เป็นต้น การดำรงอยู่ของคนไร้รัฐที่ยากแค้น และมีสิทธิและโอกาสน้อยอยู่แล้ว จึงกลายเป็นแหล่งทำมาหากินของเจ้าหน้าที่ที่ไม่ดีจำนวนหนึ่งด้วย

9) การคุกคามจากภัยมืด ขณะที่คนไทยโดยทั่วไปหลบซ่อนอย่างสบายอยู่บนที่นอนแสนอบอุ่นภายในบ้านของตนเอง คนไร้รัฐกลับประสบกับชะตากรรมที่ต่างไปอย่างสิ้นเชิง โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้ที่เคยทำหน้าที่เป็นทหารในกองทัพลาวเมื่อครั้งยังปกครองในระบอบกษัตริย์ อดีตทหารลาวที่เคยอาศัยอยู่ในพื้นที่จังหวัดอุบลราชธานีหลายคนต้องจบชีวิตลงด้วยกระสุนปืนจากมือสังหารที่ได้รับการว่าจ้างให้ทำงานนี้ บางคนไม่กล้าหรือกลัวๆ กลัวๆ ที่จะหลบซ่อนในบ้านของตนเอง และบางคนหาทางเสี่ยงภัยมืดด้วยการเสี่ยงไปทำงานไกลถึงจังหวัดภาคใต้

ภัยคุกคามและความตายที่กล่าวนี้เกิดขึ้นภายใต้ความเชื่อที่ว่ายังมีกลุ่มต่อต้านรัฐบาลลาวเคลื่อนไหวอยู่ในประเทศไทย หลายฝ่ายวิเคราะห์ว่าน่าจะเป็นฝีมือของกองกำลังลับของลาว ขณะที่ลาวในฐานะผู้ถูกกล่าวหาระบุว่า ลาวไม่เคยมีกองกำลังดังกล่าว และไม่เคยแทรกแซงกิจการของประเทศเพื่อนบ้าน

ความเชื่อที่ว่ายังมีกลุ่มต่อต้านรัฐบาลลาวเคลื่อนไหวอยู่ในประเทศไทย ส่งผลต่ออนาคตของคนไร้รัฐด้วย กล่าวคือ ความเชื่อดังกล่าวได้กลายเป็นประเด็นที่เจ้าหน้าที่ระดับสูงของจังหวัดอุบลราชธานีบางคนหยิบยกมากล่าวอ้างว่า การให้สิทธิและสถานะแก่คนไร้รัฐกลุ่มนี้จะทำให้รัฐบาลลาวมองว่ารัฐบาลไทยให้การสนับสนุนกลุ่มต่อต้าน⁴¹ (เหมือนกับที่ไทยเคยให้การสนับสนุนทหารลาวฝ่ายกษัตริย์ที่แตกหนีภัยเข้ามาในทศวรรษ 2517-2518) ทั้งๆ ที่การให้สิทธิและสถานะที่ชัดเจนแก่ผู้ที่อาศัยอยู่ในประเทศไทยซึ่งไม่สามารถกลับไปยังประเทศต้นทางได้ถือเป็นกิจการภายในที่จำเป็นต้องดำเนินการ (เพื่อความมั่นคงของรัฐไทยเอง) เช่นเดียวกันหากมีกลุ่มคนที่ต้องการล้มล้างรัฐบาลและระบอบการปกครองของประเทศเพื่อนบ้านเคลื่อนไหวอยู่ในประเทศไทยก็สมควรได้รับการจัดการตามกฎหมายอย่างเคร่งครัด

10) ความเป็นไปได้ในการเดินทางกลับประเทศต้นทาง ต่อประเด็นดังกล่าวเป็นไปได้ยากที่คนไร้รัฐไร้สัญชาติ ที่เป็นคนลาวอพยพจะสามารถเดินทางกลับประเทศประเทศต้นทางได้ เนื่องจากการไม่สามารถนิยามตนเองว่าเป็นคนสัญชาติไหนได้ รวมทั้งความกลัวในเรื่องความปลอดภัยหากต้องเดินทางกลับประเทศต้นทาง เนื่องจากการอพยพเคลื่อนย้ายของคนกลุ่มนี้ เกิดจากการหนีภัยสงครามและความบีบบังคับทางเศรษฐกิจและสังคมในสมัยของการเปลี่ยนแปลงในประเทศลาว

ในขณะเดียวกันนโยบายการส่งกลับไปยังประเทศต้นทางที่ได้รับความช่วยเหลือจาก UNHRC ก็ยุติลงตั้งแต่ปี 2543 ซึ่งเป็นการดำเนินงานระหว่าง 3 ฝ่ายได้แก่ ฝ่ายรัฐบาลไทย รัฐบาลลาว และ UNHCR ได้ระบุว่าไทยไม่มีผู้อพยพอินโดจีนอยู่ในประเทศแล้ว ดังนั้นจึงแทบจะเป็นการปิดทางในการส่งกลับคนกลุ่มนี้ไปยังประเทศต้นทางได้

วาทกรรมต่อคนไร้รัฐไร้สัญชาติที่ปรากฏในการรับของคนในสังคมไทย

คนไร้รัฐไร้สัญชาติในสังคมไทย มักได้รับการเข้าใจจากคนไทยในแง่ลบมากกว่า สังคมไทยมักจะตอกย้ำผู้คนในสังคมถึงความเป็นเอกราชของประเทศไทย อันเป็นลักษณะที่แตกต่างจากประเทศเพื่อน

⁴¹ ในการประชุมติดตามการดำเนินงานตามข้อเรียกร้องของกลุ่มคนลาวอพยพ ณ ห้องประชุมมิตรไมตรี 1 ศาลากลางจังหวัดอุบลราชธานี 8 มิถุนายน 2550

บ้านในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยเฉพาะกับประเทศในอินโดจีน ที่คนไทยมักมองว่าตนมีคุณสมบัติที่เหนือกว่าทั้งคนลาว คนเขมร และคนเวียดนาม

กล่าวสำหรับทัศนคติที่มีต่อคนลาวนั้น ในสายตาคนไทยมักมองว่าคนลาว “ด้อย” กว่าคนไทย มองว่าคนไทยเป็นพี่คนลาวเป็นน้อง หรือการสื่อความหมายถึง “ความด้อย” ของคนลาวในยุคนั้นของละครไทยที่บทของคนรับใช้จะต้องเป็นคนที่พูดลาว จนนำไปสู่อคติทางชาติพันธุ์ที่ฝังอยู่ภายในจิตสำนึกของคนในสังคมไทย รวมทั้งอคติทางชาติพันธุ์ที่เกิดขึ้นยังได้รับการตอกย้ำจากชุดปฏิบัติการของวาทกรรมต่างๆ ที่ครอบงำสังคมไทยดังนี้

วาทกรรมว่าด้วยความมั่นคงแห่งชาติ

วาทกรรม “ความมั่นคงแห่งชาติ” มีมุมมองที่แตกต่างกันไปในแต่ละยุคสมัย ในช่วงของสงครามอินโดจีน ความมั่นคงแห่งชาติถูกกำหนดโดยฝ่ายทหารเป็นหลัก ดังนั้นบรรดาผู้อพยพลาวที่เข้ามาในชายแดนไทยที่มีจำนวนมาก จึงถูกตั้งคำถามว่าคนเหล่านี้จะกระทบต่อความมั่นคงแห่งชาติหรือไม่ ซึ่งทันทีที่ติดป้ายเรื่องความมั่นคงเข้าไป มาตรการหลักของรัฐจึงเน้นการผลักดันและควบคุมอย่างเข้มงวด ดังนั้นจึงพบว่าการควบคุมคนลาวอพยพด้วยใช้ศูนย์อพยพชั่วคราวขึ้น ด้วยมาตรการต่างๆ เช่น การกำหนดพื้นที่อยู่อาศัยและทำกินของผู้อพยพ การจัดทำบัตรประจำตัวผู้พลัดถิ่น การตรวจค้นอาวุธ รวมถึงมาตรการลงโทษผู้พลัดถิ่นที่หลบหนีออกจากศูนย์

นอกจากนั้นแล้ว ในช่วงเวลาดังกล่าวศูนย์รับผู้อพยพชั่วคราวตามแนวชายแดนไทย ยังได้ประสานกับผู้นำชาวบ้านในท้องถิ่น ให้เป็นสื่อกลางในการทำความเข้าใจกับชาวบ้านถึงเหตุผลความจำเป็นที่รัฐบาลต้องช่วยเหลือเลี้ยงดูผู้อพยพ เพื่อขจัดความขัดแย้งและความเข้าใจผิดของประชาชนในพื้นที่ ซึ่งจุดนี้เองได้กลายเป็นวาทกรรมที่ครอบงำชาวบ้านในเรื่องความมั่นคงในการดำรงชีวิตของพวกเขา ที่ทำให้เกิดความรู้สึกเป็นอื่นและให้ความร่วมมือกับราชการในการ “กันคนเหล่านี้” ออกจากพื้นที่ที่ไม่ใช่ศูนย์ฯ

อย่างไรก็ตาม เมื่อบริบททางการเมืองของสงครามเย็นผ่อนคลายลง วาทกรรมความมั่นคงแห่งชาติ ก็แปรเปลี่ยนกลายเป็นประเด็นความมั่นคงทางเศรษฐกิจ ด้วยการนิยามความมั่นคงจากสภาพความมั่นคงแห่งชาติ ที่เป็นหน่วยงานหลักในการนิยามความมั่นคงแห่งชาติ เพราะบรรดาคนไร้รัฐ บุคคลเข้าเมืองผิดกฎหมาย ผู้อพยพ ฯลฯ ต่างเป็นกลุ่มคนที่แตกต่างกับวัฒนธรรมไทย กล่าวคือมีวัฒนธรรมความเป็นอื่นที่ปรากฏตัวอยู่ ดังนั้นคนกลุ่มเหล่านี้เมื่อยังคงอาศัยในประเทศไทยจึงถูกมองว่าคุกคามต่อความมั่นคงแห่งชาติ ด้วยเหตุผลต่างๆ ไม่ว่าจะเป็น การเพิ่มประชากรในหมู่คนเหล่านี้ ที่จะทำให้รัฐต้องเสียงบประมาณ รวมทั้งอาจกระทบต่อความสัมพันธ์กับเพื่อนบ้านหากกลุ่มเหล่านี้เป็นกลุ่มต่อต้าน

รัฐบาลของตน การเข้ามามีอิทธิพลทางด้านเศรษฐกิจในด้านที่แย่งงานคนไทย ปัญหาด้านยาเสพติด ปัญหาการค้ามนุษย์ เป็นต้น

วาทกรรมความมั่นคงที่เกิดขึ้น ย่อมปะทะกับแนวคิดเรื่องของ สัญชาติ-ความเป็นชาติ (nationality) กับเรื่องของความเป็นพลเมือง (citizenship) ทั้งนี้เพราะแนวคิดเรื่องความเป็นชาติในทัศนะ Anderson ได้กล่าวว่า “ชาติ เป็นชุมชนจินตกรรม” ที่เกิดจากการสร้างขึ้นของคนในชุมชนชาติ ในมุมมองของการกำหนดสัญชาติ (nationality) กล่าวได้ในทำนองเดียวกันก็คือสิ่งสร้างทางสังคมด้วย สังคมสมัยใหม่อย่างสังคมไทย ที่คลี่คลายตัวภายในขอบเขตของรัฐ-ชาติ และตอกย้ำความทรงพลังของทั้งสังคมสมัยใหม่และรัฐ-ชาติด้วยการพัฒนาด้านต่าง ๆ ในสังคม รวมทั้งการพัฒนาสถาบันทางการเมืองแบบประชาธิปไตยสมัยใหม่ ที่มีหลักการการสร้างความเป็นพลเมืองและอำนาจอธิปไตยที่เป็นของปวงชน อันเป็นหลักการที่เน้นการมีส่วนร่วมทางการเมืองของพลเมืองทั้งในฐานะผู้ปกครองและผู้อยู่ใต้ปกครอง ในที่มีลักษณะสากลและรวมคนเข้ามาในหน่วยปกครองเดียวกัน ในด้านกลับที่เป็นเงามืดของทั้งสังคมสมัยใหม่และรัฐ-ชาติ ได้นำไปสู่รูปแบบใหม่ของการกีดกันคนอื่น ที่มีความแตกต่างกันพื้นฐานบนชาติพันธุ์ เพราะในกระบวนการรวมพลเมืองเข้ามาอยู่ในหน่วยการปกครองแบบรัฐ-ชาติ ให้ความสำคัญกับสิทธิที่กำจัดงอยู่ภายใต้การเป็นประชาชนแห่งชาติหรือพลเมืองที่มีชาติพันธุ์เดียวกัน เป็นสำคัญ (Wimmer: 2002, p.1)

ความทันสมัยทางการเมือง ไม่ว่าจะเป็นระบบประชาธิปไตย รัฐธรรมนูญนิยม และความเป็นพลเมือง ต่างมีราคาของมันที่จะรับประกันสิทธิของสมาชิกในรัฐ-ชาตินั้นๆ รวมทั้งยังเดินไปพร้อมกับ การกีดกันคนที่ไม่ใช่สมาชิกในสังคมตนออกไป ไม่ว่าจะเป็นการให้สถานะคนต่างชาติ (foreigners) ชนกลุ่มน้อยทางชาติพันธุ์หรือศาสนา (ethnic or religious minorities) หรือ ผู้ทำงานที่มาจากประเทศยากจนและเข้าทำงานในประเทศรวยกว่า หรือ คนไร้รัฐ (guest-worker or statelessness) ที่สิทธิต่างๆ ถูกจำกัดในเขตแดนรัฐ-ชาติ (Wimmer: 2002, p.4)

วาทกรรมการจัดประเภทคน (categorize/classify)

การจัดประเภทคนในประเทศไทย กล่าวได้ว่าเกิดขึ้นตั้งแต่การก่อตัวของรัฐชาติสมัยใหม่ ในช่วงต้น คำต่างๆที่ผู้ปกครองสยามใช้เรียกคนต่างชาติพันธุ์ที่อยู่ในเขตแดนสยาม สะท้อนให้เห็นถึงการจัดลำดับชั้นสูงต่ำของคนในสังคม ซึ่งในช่วงแรกเป็นการจัดลำดับชั้นที่ลือไปกับความห่างไกลของพื้นที่ที่สะท้อนนัยของความห่างไกลจากอารยธรรมด้วย

ชนชั้นนำกรุงเทพฯ ยังมีความคิดในการแบ่งแยกความเป็นคนอื่น โดยการมองความแตกต่างทางชาติพันธุ์อยู่ แต่ความแตกต่างทางชาติพันธุ์นี้ ถูกอธิบายให้อยู่ภายใต้กรอบใหญ่เดียวกัน คือ “ความ

เป็นคนชนชาติไทย” ที่อยู่ใต้พระบรมโพธิสมภารของพระมหากษัตริย์ไทย ในช่วงตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา คือ มีการจำแนกลักษณะของคนที่อยู่บริเวณอีสานแยกย่อยออกไปอีก แต่ก็อยู่บนพื้นฐานของสองชาติเดิม คือ ลาว และเขมร แต่ในการจำแนกคนออกเป็นประเภทต่าง ๆ นั้น ก็มีรายละเอียดแยกย่อยมากกว่าเดิม นอกจากลาวหรือที่มีการเรียกใหม่ว่า ไทยล้านช้างแล้ว ยังมีชนพื้นเมืองอื่นอีก 7 จำพวก คือ พวกผู้ไทย พวกกะเลิง พวกย้อ พวกแสก พวกโย้ย พวกกะตัก พวกกะโซ่ และเขมรป่าดง 10 กลุ่มคนเหล่านี้กลายเป็นชนพื้นเมืองหนึ่งที่อยู่บริเวณอีสานภายใต้ลักษณะร่วม คือ การเป็นคนชนชาติไทย

การจัดแยกแยะประเภทของคนในรัฐไทย เป็นไปในทางกีดกันคนออก เมื่อเกิดการแบ่งแยกทางอุดมการณ์ในสมัยสงครามเย็น รวมทั้งทุนเดิมที่ไทยมักมีสายตาดูประเทศแถบอินโดจีนว่า “ด้อยกว่า” และ “เป็นคอมมิวนิสต์” ส่งผลให้เกิดการจัดประเภทของผู้คนในแถบอินโดจีนที่หลังไหลเข้าฝั่งไทยด้วยบัตรสีชนิดต่าง ๆ โดยมีกระทรวงมหาดไทยรับผิดชอบดูแล เมื่อปี ค.ศ.2001 (พ.ศ.2544) สำนักงานตรวจคนเข้าเมือง ได้สำรวจชนกลุ่มน้อยที่เข้ามาอาศัยอยู่ในประเทศไทยพบว่า มีจำนวนทั้งหมด 4.5 แสนรายที่อยู่ในข่ายแรงงานต่างด้าว โดยสามารถแยกเป็น 17 กลุ่ม ทั้งนี้ ได้ออกบัตรสีต่าง ๆ ที่บ่งบอกถึงกลุ่มและที่มา รวมถึงสิทธิและหน้าที่ด้วย⁴² ซึ่งแต่ละกลุ่มที่ถูกจัดเข้าบัตรสีต่าง ๆ กล่าวได้ว่าเป็นบรรดาคนที่อพยพเข้ามาด้วยเงื่อนไขทางการเมืองเป็นสำคัญ กล่าวเฉพาะกลุ่มคนลาวอพยพที่ถือบัตรสีฟ้าขอบน้ำเงิน ถือว่าเป็นชนกลุ่มน้อยที่ยังไม่มียุทธศาสตร์ในการพัฒนาสถานะแต่อย่างใด⁴³ ระบบบัตรสีต่าง ๆ เหล่านี้ ไม่เพียงแต่เป็นเครื่องมือในการควบคุมเสรีภาพในการเดินทางและทำมาหาเลี้ยงชีพของผู้อพยพเท่านั้น แต่ยังเป็นเครื่องเน้นย้ำ และยืนยัน ภาวะความเป็นคนไร้รัฐไร้สัญชาติ ที่ไม่ได้เป็นส่วนหนึ่งของสังคมไทย ทั้งนี้สำหรับผู้พลัดถิ่นจำนวนไม่น้อย การถือบัตรเหล่านี้ กลับกลายเป็นความขมขื่นชนิดหนึ่ง ทั้งนี้เพราะมันเป็นสัญลักษณ์ถาวร หรือเครื่องเตือนให้ระลึกถึงความจำของความเป็นคนต่างด้าวของตนเอง

นอกจากการกีดกันออกจากคนส่วนใหญ่ในสังคมแล้ว ด้วยการกำกับ “ความเป็นชนกลุ่มน้อย” ให้กับลาวอพยพแล้ว รวมทั้งให้สถานะของการเป็นคนเข้าเมืองโดยผิดกฎหมายแต่ได้รับการผ่อนผันให้อาศัยในประเทศไทย ในขณะเดียวกันเมื่อประเทศไทยที่การพัฒนาทางเศรษฐกิจที่เติบโต ทำให้เป็นแม่เหล็กดึงดูดบรรดาคนในภูมิภาคลุ่มน้ำโขง ทั้งลาว กัมพูชา พม่า ต่างอพยพโยกย้ายเพื่อหลบหนีความ

⁴² จิตติภมร สุขเย็น. รายงานพิเศษ: “บัตรสี” สปิชียพลเมืองตามกฎหมาย. เผยแพร่ใน www.prachatai.com เมื่อวันที่ 14 กันยายน 2548.

⁴³ รายละเอียด คณะอนุกรรมการสิทธิมนุษยชนด้านชนชาติ ผู้ไร้สัญชาติ แรงงานข้ามชาติ และผู้พลัดถิ่น สภาทนายความ พ.ศ. 2552

วุ่นวายหรือเพื่อแสวงหางานทำหรือวิธีการเพื่อความอยู่รอด ซึ่งไม่มีแหล่งที่อยู่อาศัยในประเทศไทยที่แน่นอนและมักเดินทางย้ายถิ่นเข้ามาโดยไม่มีเอกสาร นโยบายของรัฐไทยก็จัดการด้วยมาตรการ “เหมารวม” ว่าเป็นคนกลุ่มเดียวกัน โดยกำหนดสถานะมาจดทะเบียนเป็น แรงงานต่างด้าวผิดกฎหมายที่ถือ บัตร ทร.38/1 หรือบัตรประจำตัวคนต่างด้าวสีชมพู ด้านหลังมีแถบแม่เหล็กและมีเลขประจำตัว 13 หลัก ซึ่งบุคคลกลุ่มนี้ยังไม่มีสิทธิได้สัญชาติไทย ทั้งนี้เพื่อจัดวางอัตลักษณ์อันแน่นอนให้กับ “คนต่างด้าว” ด้วยระเบียบการควบคุมอย่างเข้มงวด

วาทกรรม “ไม่ใช่คนไทย”

“คนไทยหรือเปล่า” เป็นวลีที่ฟังผิวเผินแล้วอาจจะไม่มีนัยอะไร แต่สำหรับคนไร้รัฐในพื้นที่ศึกษา ซึ่งเป็นพื้นที่ชายแดนกลับพบว่าวาทกรรม “ไม่ใช่คนไทย” ได้ตอกย้ำให้เห็นถึงความไม่เท่าเทียมกันในชุมชน ทั้งที่คนไร้รัฐเหล่านี้พยายามที่จะเข้าร่วมในกิจกรรมของชุมชนและให้ความร่วมมือในทุกๆ กิจกรรม เนื่องจากพวกเขาคิดว่าชุมชนที่เข้าอาศัยอยู่เป็นเวลาไม่ต่ำกว่า 15 ปี เป็นเสมือนชุมชนของพวกเขาเองด้วย

ธงชัย วินิจจะกุล ในหนังสือเรื่อง Siam Mapped: A History of the Geo-Body of a Nation ได้ อธิบายให้เห็นว่าพรมแดนของชาติมีความเชื่อมโยงกับกระบวนการสร้างความเป็นชาติ (Nationhood) อย่างชัดเจน และไม่สามารถแยกออกจากกันได้ โดยมีแผนที่เป็นเทคโนโลยีสำคัญในการกำหนดเขตแดนของประเทศชาติที่เห็นได้อย่างเป็นรูปธรรม รวมทั้งมีการผลิตวาทกรรม หรือสิ่งที่เรียกว่าความรู้ ความจริง เกี่ยวกับการสร้างความคิดในเรื่องความเป็นชาติและการสร้างสถาบันทางสังคม ในการร่วมกันสร้างสำนึกของความเป็นชาติให้เกิดขึ้นภายในอาณาบริเวณพรมแดนที่มีขอบเขตแดนกำหนดตายตัว (fixed boundary) พรมแดนชาติจึงเป็นรูปธรรมที่ชัดเจนอย่างยิ่ง มีความหมายและความสำคัญต่อการสร้างสำนึกและจินตนาการร่วมให้แก่พลเมืองในเรื่องความเป็นชาติ (รัตนา โดสกุล: 2552, หน้า 190-191) ดังนั้น คนที่ถูกประทับว่า “ไม่ใช่คนไทย” จึงกลายเป็นคนอื่นในพรมแดนรัฐชาติ

ชาวบ้านไร้รัฐคนหนึ่งแห่งบ้านหนองแปกสะท้อนความรู้สึกถึงการไม่ได้รับความเท่าเทียมกับคนในชุมชน “เวลาบุญจ่ายทอกัน เวลาผีของแจกบอให้เฮา” หรือความมีอคติที่เกิดขึ้นในชุมชน “เฮาได้เบี้ยกันหลอนมากกว่าส้มอื่น ก็ถูกหาว่าเฮาเอาเงินมาจากไส ขายยาบอจัก” เป็นต้น

นอกจากนั้นแล้ว วาทกรรม “ไม่ใช่คนไทย” ยังสร้างความสับสนทางอัตลักษณ์ให้กับคนไร้รัฐด้วย คนไร้รัฐทั้งในพื้นที่ศึกษา และในพื้นที่อำเภอชายแดนไทย-ลาว ไม่ว่าจะเป็นโขงเจียม น้ำยืน เขมราฐ ต่างมีความสับสนในความเป็นตัวตนของตนเอง โดยเฉพาะคนที่อพยพเข้ามายังประเทศไทยตั้งแต่สมัยเด็กและมีครอบครัวอยู่ในชุมชนชาวไทยอีสาน หลายคนสะท้อนว่า ไม่รู้ว่าจะเรียกตัวเองว่าเป็นคนชาติไหนดี เพราะไม่ใช่ทั้งคนไทยและไม่ใช่ทั้งคนลาว เนื่องจากขาดหลักฐานที่จะมาพิสูจน์ว่าเป็นคนชาติไหน

กรณีนายป่อง ที่บ้านท่าแพ อ.โขงเจียม จ.อุบลราชธานี เป็นตัวอย่างหนึ่งที่พ่อแม่ที่เป็นชาวลาวอพยพเข้ามาในอุบลราชธานี โดยแม่พานั่งเรือเพื่อข้ามมาหาพ่อที่ประเทศไทยนั้น ป่องมีอายุเพียงแค่ 4 ขวบเท่านั้น จำอะไรไม่ค่อยได้แต่เท่าที่รู้และพอจำได้ว่าขณะที่เป็นเด็กได้เรียนรู้การหาปลาจากพ่อและก็จะหาปลาขาย พ่อได้เงินซื้อข้าวกินบางครั้งก็นำปลาที่ได้มาทำเป็น ปลาแห้ง ปลาร้า นำไปฝากพี่สาวที่อยู่ประเทศลาวพ่อได้ข่าวกลับมาเกิน เนื่องจากพี่สาวและพี่ชายอยู่ที่ประเทศลาว 3 คน อีกทั้งขณะนั้นทางการไม่ค่อยเข้มงวดเท่าใดนัก ยังคงไปมากันระหว่างสองประเทศได้ แต่ที่นายป่องไม่เข้าใจและได้แต่หัวเราะกับตัวเอง คือ นายป่องเป็นคนลาวในสายตาคนไทย แต่เมื่อครั้งต้องกลับไปเยี่ยมญาติพี่น้องที่ประเทศลาว เขาเหล่านั้นจะเรียกนายป่องแบบตรงกันข้าม “คนไทยมาแล้ว” คำถามที่ไม่เคยได้คำตอบจากใครคือ “ตกลง ผมจะเป็นอะไร ในโลกนี้” จะเป็นลูกครึ่งอย่างที่ฝรั่งเป็นก็ไม่ได้เพราะ “หัวไม่แดง” ลาวก็ไม่เป็น เป็นคนไทยก็ไม่ได้ ทุกวันนี้นายป่องยังคงยึดอัดในสถานภาพที่ไม่ค่อยชัดเจนของตัวเองเท่าใดนักหรือที่นักวิชาการเรียกว่า “คนไร้สถานะ”

ครั้งสุดท้ายที่นายป่องเดินทางไปเยี่ยมญาติ เมื่อประมาณ ปี 2546 ถูกเจ้าหน้าที่ลาวจับ ข้อกล่าวหาคือเป็น “คนไทย” เข้ามาในหมู่บ้านโดยไม่ได้รับอนุญาตถูกขังหลายคืน ทางนายอ้วนต้องหาเงินเพื่อไปประกันหรือเป็นค่าสินไหมเพื่อให้ลูกชายได้กลับไปที่ประเทศไทย ซึ่งจำนวนเงิน 20,000 บาท หลังจากนายป่องกลับมาก็ไม่กล้ากลับไปทีลาวอีกเลยนับตั้งแต่นั้นมา ญาติพี่น้องก็เพียงแค่ส่งข่าวฝากมาถึงกันเท่านั้น

ปัจจุบันนายป่องกับเมียปลูกบ้านชั้นเดียว อยู่ในที่ดินผืนเดียวกันกับนายอ้วนอยู่กับลูกๆที่กำลังเรียน 2 คน ซึ่งเป็นสิ่งที่นายป่องปรารถนาไว้ว่าอยากให้ลูกได้เรียนสูงๆสามารถทำงานได้อย่างคนไทยทั่วไปโดยไม่ต้องหลบๆซ่อนๆและปราศจากความหวาดกลัว ความวิตกกังวล ในขณะที่ความรู้สึกของลูกๆกลับไม่คิดว่าตัวเองเป็นคนลาว อาจเนื่องด้วยเขาเกิดที่ประเทศไทยมีเพื่อนและเด็กๆวิ่งเล่นโดยไม่ได้มีอะไรบ่งชี้ว่าไม่เหมือนคนอื่น เพียงแต่ไม่มีใบรับรองการเกิด พ่อ แม่ ไม่มีบัตรประชาชนเช่นคนอื่น ๆทั่วไป และลูกของนายป่องยังไม่เคยเห็นประเทศลาว ไม่รู้จักว่าประเทศลาวเป็นอย่างไร

กรณีนายกิสัน เป็นผู้ถือบัตรลาวอพยพที่เกิดในประเทศไทย ไปโรงพยาบาลเพื่อถามสิทธิด้านสาธารณสุข ที่รัฐบาลเพิ่งคืนสิทธิหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้าให้กับบรรดาผู้ที่ได้รับการผ่อนผันให้อยู่ในประเทศไทยกลุ่มหนึ่ง ตามมติคณะรัฐมนตรีวันที่ 3 มีนาคม 2553 กลับถูกเจ้าหน้าที่โรงพยาบาลบอกว่า “ไม่มีหรือที่รัฐบาลไทยจะให้คนลาวมารักษาฟรี”

วาทกรรมว่าด้วยผู้อพยพ

เนื่องจากการไม่ลงนามในอนุสัญญาว่าด้วยสถานะของผู้ลี้ภัย 1951 ส่งผลให้การนิยามบรรดาผู้ลี้ภัยจากสงครามที่เข้ามาในประเทศไทย รัฐไทยจึงกำหนดว่า “ผู้อพยพ” ซึ่งเป็นคำที่มีได้มีนิยามในอนุสัญญาระหว่างประเทศฉบับใด รวมทั้งในส่วนของกฎหมายไทยเองด้วย ซึ่งคำว่าผู้อพยพ ขจัดภัย

บุรุษพัฒนา (2536:หน้า 21,27-28) กล่าวว่า เป็นคำที่เพิ่งมาใช้กันอย่างแพร่หลายเมื่อมีปัญหาผู้ลี้ภัยอินโดจีนเกิดขึ้น โดยพิจารณาว่าการเป็นผู้พลพยพนั้นเกิดจากการหลบหนีภัยพิบัติความเดือนร้อนต่างๆ ที่เกิดขึ้นเป็นครั้งคราว เมื่อภัยพิบัติเหล่านั้นสิ้นสุดลงผู้พลพยพก็จะเดินทางกลับถิ่นฐานเดิมของตน หรืออีกนัยหนึ่งผู้พลพยพยังมีความผูกพันอยู่กับประเทศเดิมของตน การอพยพเข้ามาอยู่อาศัยในประเทศข้างเคียงจึงถูกถือว่าเป็นการเข้าเมืองโดยไม่ถูกต้องตามกฎหมาย ผู้พลพยพจึงต้องถูกจับกุมและคุมขังตามพระราชบัญญัติคนเข้าเมือง เพื่อรอการส่งกลับประเทศเดิมของตน ในส่วนสิทธิของผู้พลพยพนั้น เกือบจะไม่มีสิทธิใดๆ ทั้งสิ้น เพราะเป็นผู้ที่เข้าเมืองโดยผิดกฎหมาย เข้ามาอาศัยอยู่เป็นการชั่วคราวเพื่อรอเดินทางกลับประเทศเดิมของตน สิทธิต่างๆ ที่ผู้พลพยพจะพึงได้รับเป็นเรื่องการผ่อนปรนโดยเห็นแก่หลักมนุษยธรรมเสียมากกว่า

วาทกรรม “ผู้พลพยพ” ได้กดทับบรรดาสิทธิในฐานะผู้หนีภัยสงครามของคนลาวที่ลี้ภัยในพื้นที่ศึกษาไว้ในฐานะของ “คนที่ผิดกฎหมาย” ซึ่งไม่มีสิทธิในการเรียกร้องสิทธิใดๆ มีหน้าที่เพียงต้องปฏิบัติตามกฎหมาย ระเบียบ กฎเกณฑ์ต่างๆ อย่างเคร่งครัดตราบเท่าที่ยังอาศัยอยู่ในประเทศไทย คำถามที่เกิดขึ้นคือ จะนับคนเหล่านี้เป็นคนเข้าเมืองผิดกฎหมายที่รอการส่งกลับได้อย่างไร ในเมื่อพวกเขามีบ้านเรือนและครอบครัวที่ใช้ชีวิตอยู่ในสังคมไทยนานถึง 30 ปี

ปฏิบัติการทางสังคมในชีวิตประจำวัน

ในส่วนที่ผ่านมามะเห็นได้ถึงระบบกฎหมาย อุดมการณ์ความเป็นพลเมืองที่รัฐไทยใช้ในการกำกับ และกีดกัน “ความเป็นอื่น” ออกจากสังคมด้วยการสร้างวาทกรรมที่แสดงให้คนในสังคมไทยเห็นถึงภัยคุกคามจากบรรดาคนไร้รัฐ

แต่เมื่อหันกลับมาพิจารณาในพื้นที่ที่กล่าวได้ว่ามีลักษณะของความลึกลับในการใช้อำนาจอธิปไตยของชาติ อย่างพื้นที่ชายแดนส่งผลให้เกิดกระบวนการต่อรองของคนไร้รัฐในพื้นที่ศึกษาที่เกิดขึ้นในชีวิตประจำวัน เพื่อทำความเข้าใจในส่วนนี้จะอธิบายให้เห็นถึงความเป็นเมืองชายแดนที่มีผลต่อการสร้างปฏิบัติการในชีวิตประจำวันของคนไร้รัฐ และปฏิบัติการในชีวิตประจำวันของคนไร้รัฐที่ต่อรองกับอำนาจในพื้นที่ชายแดน

ในพื้นที่ชายแดนที่อำเภอเบญจบุณฑริก จังหวัดอุบลราชธานี เป็นพื้นที่ที่สะท้อนให้เห็นถึงการสิ้นสุดและการเริ่มต้นเขตแดนระหว่างรัฐชาติ 2 รัฐหรือมากกว่านั้น พื้นที่ชายแดนสะท้อนให้เห็นถึงอำนาจรัฐที่ขยายตัวและอำนาจรัฐที่เบาลง ส่งผลให้เกิดปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนกับอำนาจรัฐท่ามกลางการใช้ชีวิตประจำวันของผู้คน ซึ่งปฏิสัมพันธ์ดังกล่าวเป็นได้ทั้งในทิศทางที่ต่อรองกับอำนาจรัฐในรูปแบบต่างๆ

ปฏิบัติการต่างๆ เหล่านี้ แสวงหา "กลอุบาย" เพื่อต่อสู้กับระเบียบกฎเกณฑ์ของสิ่งทั้งหลาย สู้เงื่อนไขต่างๆ ของชีวิตที่เรียบง่ายและความเป็นอยู่ในชีวิตประจำวัน ซึ่งสำหรับ De Certeau เรียกกลยุทธ์ต่างๆ เหล่านี้ว่าเป็น "วิธีการของพลังอำนาจที่อ่อนแอใช้ในการเผชิญหน้ากับความเข้มแข็ง"

การแต่งงาน

การแต่งงานถือเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นกับมนุษย์ทั่วไปในทุกสังคม สำหรับคนไร้รัฐในพื้นที่ศึกษา ได้ใช้วิธีการนี้โดยการสนับสนุนให้ลูกชาย หรือลูกสาวของตนแต่งงานกับคนสัญชาติไทย โดยหวังว่าหลานที่เกิดกับคนสัญชาติไทยจะสามารถได้สัญชาติไทยตามพ่อหรือแม่ ส่วนใหญ่จะสนับสนุนให้ลูกสาวแต่งงานกับหนุ่มไทยในหมู่บ้าน นอกจากนั้นแล้วยังเป็นการเชื่อมกระชับระบบเครือญาติในหมู่บ้านและลดอคติที่เกิดขึ้นให้เบาบางลง อย่างไรก็ตามจากการศึกษาวิจัยพบว่า ความหวังในการแต่งงานกับคนไทยเพื่อให้ลูกหลานได้รับสัญชาติไทย ในบางกรณีได้นำไปสู่ปัญหาที่สามีนไทยไม่ยอมรับว่าหญิงสาว (คนไร้รัฐ) เป็นภรรยาคนรวมทั้งไม่ยอมรับลูกที่เกิดกับหญิงสาวนั้นด้วย ทำให้เกิดปัญหาต่อเนื่องที่ทำให้ลูกต้องตกอยู่ในสถานะคนไร้รัฐเพิ่มขึ้น เช่น กรณีนวลจันทร์ ที่บ้านหนองแม็ก ที่มีลูกกับคนไทยแล้วสามีนไทยไม่ยอมรับ ในขณะที่นวลจันทร์ ได้ยื่นขอลงรายการสัญชาติแล้ว แต่ทางอำเภอดำเนินการช้า จึงยังไม่มีสัญชาติไทย ทำให้ลูกที่เกิดกับนวลจันทร์และหนุ่มไทย จึงตกอยู่ในสถานะ "คนไร้รัฐ"

การเข้าร่วมในกิจกรรมในท้องถิ่น

ด้วยวัฒนธรรมที่เหมือนกันของคนลาวสองฝั่งโขง (คนลาวอีสาน-คนลาว) ส่งผลให้บุญประเพณีต่างๆ ในชุมชนที่คนไร้รัฐอาศัยเป็นถิ่นที่อยู่ จึงไม่แตกต่างกับประเทศบ้านเกิดตน เห็นได้ว่าคนไร้รัฐสามารถเข้าร่วมในกิจกรรมต่างๆ ในท้องถิ่น พร้อมทั้งยังให้ความร่วมมืออย่างเต็มกำลังของตนเอง จากการพูดคุยกับผู้ใหญ่บ้านหนองแปก ได้กล่าวว่า "คนลาว (คนไร้รัฐ) ส่วนใหญ่ที่อยู่ในหมู่บ้าน ช่วยกิจกรรมส่วนรวมของหมู่บ้านอย่างขยันขันแข็งกว่า คนไทยในหมู่บ้านบางคนเสียอีก" และเมื่อถามว่าคนไร้รัฐที่อยู่ในบ้านหนองแปกถึงสาเหตุที่พวกเขาช่วยงานในหมู่บ้านอย่างเต็มที่ ก็ได้คำตอบว่า "ก็เมื่อมาอาศัยอยู่กับคนไทย ก็ต้องช่วยเขา ไม่งั้นก็จะดูไม่ดี" การเข้าร่วมกิจกรรมทางสังคมในหมู่บ้าน เป็นการสร้างตัวตนให้ได้รับการยอมรับ เพื่อให้สถานภาพการดำรงอยู่และตัวตนของพวกเขาเป็นที่ปรากฏตัวในหมู่บ้านและยังส่งทอดให้กับลูกหลานในอนาคตด้วย

การเกิดทุนสถาบันในสังคมไทย

คนไร้รัฐทั้งในหมู่บ้านหนองแปก หนองแม็ก และดอนโจดที่ทำการวิจัยนั้น ส่วนใหญ่เคยเป็นคนที่อยู่ภายใต้เจ้ามหาชีวิต ดังนั้นการเกิดทุนสถาบันหลักของชาติไทยไม่ว่าจะเป็นวัดวาอาราม หรือสถาบันกษัตริย์ล้วนเป็นสิ่งที่ได้รับการเกิดทุนจากคนไร้รัฐที่อยู่ในหมู่บ้าน

นายหนูพัด ที่บ้านดอนโจดซึ่งเป็นคนลาวอพยพที่ถือบัตรลาวอพยพที่ทางการไทยออกให้ ปฏิบัติตนในฐานะพุทธศาสนิกชนที่ดี โดยเป็นมรรคทายกให้กับวัดในหมู่บ้าน และจัดการทำความสะอาด และดูแลตัวอย่างเรียบร้อย หรือกลุ่มสมาชิกคนไร้รัฐที่บ้านหนองแปก-หนองแม็ก ร่วมกันปลูกต้นไม้ในพื้นที่สาธารณะของหมู่บ้าน เพื่อถวายเป็นพุทธบูชาเนื่องในวันเฉลิมพระชนมพรรษาพระบาทสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ เป็นต้น

การเข้าซื้อลูกในทะเบียนบ้านคนไทย

ลักษณะกลยุทธ์ที่เกิดขึ้นในชีวิตประจำวันของคนไร้รัฐในพื้นที่ศึกษา ที่น่าสนใจคือการขอให้คนที่มีสัญชาติไทยมาเป็นพ่อ และนำลูกของคนไร้รัฐเข้าทะเบียนบ้านเพื่อนำไปสู่การได้สัญชาติไทย โดยมากจะไม่ปรากฏตัวว่าเป็นใครบ้าง แต่คนในหมู่บ้านจะรู้ว่าใครเป็นพ่อแม่ที่แท้จริงของเด็กคนดังกล่าว ซึ่งลักษณะนี้ไม่ต้องจ่ายเงิน แต่เป็นไปตามความยินยอมและสมัครใจ กลยุทธ์แบบนี้ในแง่หนึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความไว้วางใจกันระหว่างคนลาวอีสานกับคนลาว (คนไร้รัฐ) ในขณะที่อีกแง่หนึ่งสะท้อนให้เห็นข้อเท็จจริงในพื้นที่ว่าความเป็นเครือญาติกันเป็นเรื่องที่สำคัญประการหนึ่งในการต่อรองกับอำนาจรัฐ เพื่อให้ได้มาซึ่งสัญชาติไทย ซึ่งก็สอดคล้องกับงานวิจัยของ Institute of Asian Studies Chulalongkorn University (1988) ที่ทำการสำรวจผู้ลี้ภัยชาวลาวว่ามีญาติในเมืองไทยหรือไม่ซึ่งแม้ว่าการสำรวจดังกล่าวอาศัยกลุ่มตัวอย่างเพียง 150 คน และเป็นกลุ่มตัวอย่างที่อยู่ในศูนย์อพยพชั่วคราวบ้านนาโพธิ์ จังหวัดนครพนม แต่ก็แสดงให้เห็นว่ามีคนลาวอพยพจำนวนหนึ่งที่มีญาติอยู่ในฝั่งไทย และผู้วิจัยตั้งข้อสังเกตว่าเหตุนี้เองที่ทำให้ยังคงมีคนลาวอพยพที่อยู่ในภาวะคนไร้รัฐ ไม่ปรารถนาที่จะเดินทางไปยังประเทศที่สาม

การ “ซื้อ” สัญชาติไทย

กลยุทธ์นี้พบได้ในการต่อรองกับอำนาจรัฐ โดยเฉพาะกับคนไร้รัฐที่พอมีรายได้ แต่อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยไม่สามารถเข้าถึงคนไร้รัฐที่ใช้กลยุทธ์นี้ เพราะพวกเขามักไม่แสดงตัว พยายามทำให้อยู่ในระบบกฎหมายไทย จากการสัมภาษณ์คนในพื้นที่วิจัยได้เล่าให้ฟังว่า คราวครอบหนึ่งให้ข้อมูลแก่เขาว่า ต้องจ่ายถึง 20,000-30,000 บาทต่อคน เพื่อให้เพิ่มชื่อในทะเบียนบ้านไทยเพื่อนำไปสู่การขอทำบัตรประชาชน ซึ่งแน่นอนว่ากลยุทธ์ดังกล่าวเป็นวิธีการที่รวดเร็วและมีประสิทธิภาพในการหลุดจากภาวะคนไร้รัฐ โดยวิธีการดังกล่าวต้องได้รับความร่วมมือจากเจ้าหน้าที่รัฐด้วย

ปฏิบัติการต่อรองของคนไร้รัฐในพื้นที่ชายแดนนั้น มิใช่มีแง่มุมของการสยบยอมเท่านั้น เพราะพื้นที่ชายแดนนั้นมีความซับซ้อน เชื่อมโยงกับประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ประวัติศาสตร์การก่อตัวของรัฐ-ชาติ และประวัติศาสตร์ของประเทศเพื่อนบ้าน บ่อยครั้งการข้ามพรมแดนของชนกลุ่มน้อยเหล่านี้สะท้อนให้

เราเห็นว่า การก้าวข้ามเส้นแบ่งพรมแดนทางภูมิศาสตร์นั้นง่ายกว่าก้าวข้ามเส้นแบ่งความเป็นพลเมือง เพราะชีวิตหลังข้ามพรมแดนเป็นชีวิตที่เจื่อนไซและมีข้อจำกัดมากมาย หลายชีวิตของคนไร้รัฐดิ้นรนที่จะมีชีวิตอยู่ต่อไป และบ่อยครั้งเจื่อนไซในชีวิตทำให้ทางเลือกจำกัดและเป็นหนทางที่ “ผิดกฎหมาย” อย่างเช่นสวมชื่อในทะเบียนบ้านคนไทย หรือการซื้อบัตรประชาชน

อย่างไรก็ตาม ความพยายามในการสร้างการยอมรับในฐานะ membership of state ก็ปรากฏตัวอย่างชัดเจน แม้ว่าจะมีใช้ความหมายของความเป็นพลเมืองตามกฎหมาย แต่อยู่ในฐานะความเป็นพลเมืองที่จงรักภักดี นอกจากนี้ปฏิบัติการการสร้างตัวตนและการนิยามความเป็นพลเมืองของชนกลุ่มน้อยที่ดำรงอยู่ เพื่อที่จะแทรกแซงตัวเองเข้าสู่ปริณทลของความเป็นพลเมือง แบบแผนของรัฐที่ใช้เพื่อบ่งชี้ว่าใครคือพลเมือง ใครที่ไม่ใช่ กำลังถูกหยิบฉวยไปใช้และดัดแปลงด้วยการปรับเปลี่ยนอัตลักษณ์ของตนให้สอดคล้องกับความหมายความเป็นพลเมืองไทยที่รัฐไทยสร้างขึ้น อย่างเช่น การมีสำนึกความจงรักภักดีต่อสถาบันชาติ ศาสนาและพระมหากษัตริย์ การเข้าร่วมกิจกรรมในชุมชนอย่างแข็งขัน ล้วนเป็นกลยุทธ์เพื่อลบเส้นแบ่งระหว่างความเป็น “เขา” และ “เรา” ในชุมชนที่พวกเขาอาศัย